॥ हिन्दीभाष प्रबोधिनी ॥

[पहला भाग]

રચનાર અને પ્રકાશક:

આશાભાઇ કાશીભાઈ પટેલ

આવૃત્તિ ૧ લી

સંવત ૧૯૭૯ સન ૧૯૨૩

મૂલ્ય ૬ આના.

॥ श्री परमात्मने नमः ॥

॥ हिन्दी भाषा प्रबोधिनी ॥

[पहला भाग]

સરસ્વતી સદા વન્દું, જેની ઉપાસ
ઉપજાવે કવિવૃક્ષો કાવ્યો પુષ્પો સમાં નકી.

રચનાર અને પ્રકાશક
આશાભાઈ કાશીભાઈ પટેલ
હિંદી-શિક્ષક, વિનયમંદિર, નડિયાદ

મુદ્રક ચીમનલાલ ઈશ્વરલાલ મહેતા
મુદ્રણસ્થાન 'વસન્ત' મુદ્રણાલય, શામળાની પોળ; અમદાવાદ.

અભિપ્રાય

ભાઈશ્રી આશાભાઇએ લખેલી "**हिंदी भाषा प्रबोधिनी**" હું જોઇ ગયો. આશાભાઇએ હિંદીનો અભ્યાસ પોતાની મેળે જ કરેલો છે તેથી આ ચોપડી તરફ મારૂં ધ્યાન વધારે ગયું. આ ચોપડીના પાઠોમાં શિક્ષકનો અનુભવ પૂરતો વાપરેલો દેખાય છે. એક મહેનતુ શિક્ષક એક વર્ષની અંદર ભાષા શીખી તે શિખવવાની ચોપડી પણ તૈયાર કરી શકે છે એટલી હિંદી ભાષા સહેલી છે. અને તેથી જ તે રાષ્ટ્ર ભાષા અથવા સ્વરાજ્યની ભાષા થવા લાયક છે. '**हिंदी भाषा प्रबोधिनी**' વિદ્યાર્થીઓને માટે બહુ જ અનુકૂળ છે એમ મને લાગે છે.

દત્તાત્રેય બાળકૃષ્ણ કાલેલકર

બે બોલ

હરકોઇ વિદેશીય ભાષા શીખવવાને માટે આરંભમાં તેના વ્યાકરણનું જ્ઞાન આવશ્યક છે. દૃષ્ટાંત રૂપ વાક્યો આપી તેના ઉપરથી નીકળતા નિયમો સમજાવીને વ્યાકરણ શિખવવામાં આવે તોપણ સારા સારા વિદ્યાર્થીઓ જ તે સમજીને ભાષાનો અભ્યાસ કરી શકે છે પણ બાકીના વિદ્યાર્થીઓ તો કંટાળી જ જાય છે, અને તેઓ કંટાળે એ પણ સ્વાભાવિક છે કારણ કે વ્યાકરણ એતો અગાધ અને બુદ્ધિનો વિષય છે. તેમને ક્રમસર વ્યાકરણ શીખવ્યા સિવાય વાર્તા, સંવાદો, કવિતાઓ કે વર્ણનાત્મક પાઠો દ્વારા ભાષાનું જ્ઞાન આપવું આ પદ્ધતિ પણ વિદેશીય વિદ્યાર્થીઓને ન પાલવે. કેમકે ક્રમસર વ્યાકરણ શિખવવા માટે વળી પાછી પાડમાળા જેવી બીજી ચોપડીની આવશ્યક્તા રહે. આમ વિચાર કરતાં છેવટે આપણે એવા નિર્ણય ઉપર આવવું પડે છે કે રમુજી સંવાદો, કવિતાઓ, તેમજ વર્ણનાત્મક પાઠો પણ એવા હોવા જોઇએ કે જે વ્યાકરણનું ક્રમસર જ્ઞાન આપી શકે.

વળી આપણે તો હિંદી ભાષા શીખવી છે એટલું જ નહિ પણ તેને અપનાવી લેવી છે. છતાં આપણે શીખવા યોગ્ય પુસ્તકની ખામી એય કેમ પાલવે? અર્થાત્ ઠીક કહ્યું છે કે વાહન વિનાની વાટ તો વસમી જ લાગે, આવે પ્રસંગે વિદ્યાર્થીઓ ગુંચાય અને શિક્ષકો મૂઝાય એ વાત પણ સ્વાભાવિક છે. આ મૂઝવણનો અનુભવ મને પોતાને પણ થવા લાગ્યો. મારા સાથીની સૂચનાથી હિંદી શિખવવાને માટે મેં એકવાર તો પુસ્તક લખ્યું પણ ખરૂં. પણ ટાઇપને અભાવે લગભગ બે માસ સુધી છાપખાનામાં પડયું રહ્યું. અને પરિણામે મૂષક મામાનો ભક્ષ્ય થઇ પડયું. ફરીને નકલ થાય એમ પણ નહિં

રહેવાથી નિરાશ નહિ થતાં તેને ફરીથી નવી જ રચનાથી ઇશ્વર કૃપાથી લખ્યું. ધીરજ અને ખંતનું ફળ પણ મળ્યું! આ વખતે ધારેલો હેતુ પાર પડયો. ક્રમસર વ્યાકરણ શીખવે એવા રમુજી સંવાદો તેમ જ વર્ણનાત્મક પાઠો રચાયા, વળી કવિતાઓ પણ એ જ વ્યાકરણને પોષનારી થઇ પડી. આમ ચોપડીની સારી રસના જ આપોઆપ વ્યાકરણ તેમજ ભાષા બન્નેનું જ્ઞાન આપનારી તેમ જ શોધક વૃત્તિની ખિલવટ કરનારી થઇ પડી. કેટલાક વિદ્વાન માણસોને આ ચોપડી બહુ પસંદ પડી છે અને તેમણે મને બીજી, ત્રીજી ચોપડી લખવા ઉત્તેજીત કર્યો છે છતાંય કોઇને કંઇ ભૂલ જણાય તો તે બતાવી મને આભારી કરશે એમ હું ઇચ્છું છું. વળી આ તો મારો પ્રથમ પ્રયત્ન છે એટલે સુજ્ઞ જનો પ્રત્યે આટલી વિનંતી બસ છે.

(અનુષ્ટુભ્)

" વધંતી પુષ્પવેલીને ડાળી પર મહ્લાવવા;
સુજ્ઞો, ઝાઝા છતાં દોષો જાણી તર્જે ન પ્હેલી આ. "

છેવટ સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ પ્રત્યે મ્હારી એટલી જ પ્રાર્થના છે કે આ ચોપડી હિન્દીના અભ્યાસકોને ઉપયોગી થઇ પડે અને તેનો બહોળો પ્રચાર થાય. અંતમાં ભાઇશ્રી ચીમનલાલ ભોગીલાલ બી. એ. (શિક્ષક, વિનય મંદિર, નડિઆદ) નો પુસ્તક લખવા માટે યોગ્ય સમયે કરેલી પ્રેરણા માટે જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો જ છે. અસ્તુ.

આશાભાઈ કાશીભાઇ પટેલ

ઉપયોગી સૂચના

આ પુસ્તકનો ઉદ્દેશ ભાષા શિખવવાની સાથે ક્રમસર વ્યાકરણનું જ્ઞાન આપવાનો છે; એમાં રમુજી સંવાદો, કવિતાઓ તેમજ વર્ણનાત્મક સામાન્ય જ્ઞાન આપનારા પાઠો દ્વારા ક્રમસર હિંદી ભાષાના વ્યાકરણનું જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું છે. દરેક પાઠની નીચે અપરિચિત શબ્દોના અર્થ ગૂજરાતીમાં આપવામાં આવ્યા છે, વળી તે પાઠમાં આવતું વ્યાકરણ પણ દષ્ટાંતો આપી સારી રીતે સમજાવવામાં આવ્યું છે. ઉપરાંત દરેક વિદ્યાર્થીએ પાઠનો અભ્યાસ બરાબર કર્યો છે કે નહિ તે જોવા દરેક પાઠની નીચે તેને અનુસરતાં તરજુમા માટે ગૂજરાતી વાક્યો પણ આપવામાં આવ્યાં છે. આમ આપોઆપ આ પુસ્તકની રચના જ એવી છે કે કોઇપણ જિજ્ઞાસુ અભ્યાસક આ પુસ્તકનો બારીકાઇથી અભ્યાસ કરી પોતાની મેળે જ હિંદી ભાષાનું સારૂં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકશે એમ મારૂં તેમજ બીજા કેટલાક વિદ્વાન માણસો કે જેમણે આ ચોપડી જોઇ તપાસી છે તેમનું માનવું છે.

ભાષાનું સારૂં જ્ઞાન તો તેના બારીક અભ્યાસથી જ થાય. તેમાં રહેલી ખૂબી જણાવનારા બધા નિયમ તો ન જ આપી શકાય. તો પછી કોઈપણ ભાષા સારી રીતે શિખવવા તેનો બારીક અભ્યાસ કરાવવો એ જ આવશ્યક હોઈ શકે. વિદ્યાર્થીઓને ગમ્મત પડે તે માટે પાઠોનું વાંચન પણ ભાવપૂર્વક થવાની જરૂર છે. રમુજી પાઠોનું વાંચન ભાવપૂર્વક થવાથી વિદ્યાર્થીઓને તે પાઠો વાંચવામાં બહુ રસ પડે છે. એવા પાઠો તે વારંવાર વાંચે છે. અને તેમને ઘણા ખરા પાઠ તો મોંઢે જ થઈ જાય છે. અને આમ થાય તો આ ચોપડીની રચના જ એવી છે કે તેમને આપોઆપ વ્યાકરણ તેમ જ

ભાષા બન્નેનું જ્ઞાન સારી રીતે મળે. વળી ભાષા તો કવિતાથી ઘણી સારી રીતે શિખાય કેમકે, કવિતા ઝટ મોંઢે થઇ જાય છે. તેમ કરવામાં સારો રાગ જરૂરનો છે. ભાષા શિખવવામાં પાઠ ઉપર પ્રશ્નો પૂછવાની ટેવ બહુ જ મદદગાર છે કેમકે તેથી વિદ્યાર્થીઓને વાતચીત કરવાનો મહાવરો પડે છે.

આશા રાખું છું કે આ સૂચના શિક્ષક વર્ગને ઉપયોગી થઈ પડશે. અસ્તુ.

આશાભાઇ કાશીભાઇ પટેલ

पाठ पहिला

बरसात

लड़का* जाता है। बैल आता है।

आदमी उठता है। बालक बैठता है।

दयाराम हंसता है। बच्चा रोता है।

सुन्दरलाल सोता है। गवैया गाता है।

चूहा छिप जाता है। सवेरा होता है।

सूरज निकलता है। घोड़ा दौड़ता है।

कुत्ता भौंकता है। तोता उड़ता है।

कौआ कांव कांव करता है। बन्दर कूदता है।

मोर नाचता है। सिंह घूमता है।

हाथी चिंघाड़ता है। [illegible] बढ़ता है।

मेघ छाता है। अंधेरा होता है।

बादल गरजता है। जल बरसता है।

पानी बहता है। मेंढक बोलता है।

---

*लड़का (larka) ड़ નો ઉચ્ચાર ર જેવો થાય છે.

÷ अलीगढ़ (Aligarh) ढ़ નો ઉચ્ચાર ર માં હકાર મળ્યો હોય તેવો થાય છે.

આવા ड़ ને ढ़ શબ્દ કે શબ્દ વિભાગ (syllable) ની શરૂઆતમાં આવી શકતા નથી. શબ્દની શરૂઆતમાં ड ને ढ વપરાયછે. આવા ड़ ને ढ़ ની નીચે જે મીંડાં કરવામાં આવે છે તે મીંડાંને 'નુકતા' કહે છે.

रास्ता साफ़ हो जाता है। पौदा बढ़ता है।
फूल खिलता है। फल गिरता है।
बाग़ सुंदर दीखता है। बन सुहावना लगता है।

शब्द.

संज्ञा (નામ) लड़का (છોકરો) बैल (બળદ) आदमी (પુરૂષ), तोता (પોપટ), सवेरा (સવાર), कुत्ता (કુતરો), चूहा (ઉંદર), बन्दर (વાંદરો), मेंढ़क (દેડકો), कौआ (કાગડો), अंधेरा (અંધારૂં), बादल (વાદળ), पानी (પાણી), रास्ता (રસ્તો), पौदा (છોડ).

विशेषणः—साफ़, सुंदर, सुहावना (સોહામણું).

क्रियापद.

સામાન્યરૂપ	ધાતુ	અર્થ
जाना	(जा)	જવું
उठना	(उठ)	ઉઠવું.
हंसना	(हंस)	હસવું.
सोना	(सो)	સૂવું.
निकलना	(निकल)	નીકળવું, ઉગવું.
दौड़ना	(दौड़)	દોડવું.
छाना	(छा)	છવાવું.
बरसना	(बरस)	વરસવું.
बढ़ना	(बढ़)	વધવું.
गिरना	(गिर)	પડવું.
छिपजाना		સંતાઈ જવું.

चिंघाड़ना	(**चिंघाड़**)	ચિંઘાડવું.
आना	(**आ**)	આવવું.
बैठना	(**बैठ**)	બેસવું.
रोना	(**रो**)	રોવું.
उड़ना	(**उड़**)	ઉડવું.
होना	(**हो**)	હોવું, થવું.
भौंकना	(**भौंक**)	ભસવું.
गरजना	(**गरज**)	ગાજવું.
बहना	(**बह**)	વહેવું.
खिलना	(**खिल**)	ખીલવું.
दिखना	(**दिख**)	દેખાવું.
कांव कांव करना		કાકા કરવું.
घुमना	(**घुम**)	ધુમવું.

તરજુમા માટે ગુજરાતી વાક્યો.

૧. ચોર સંતાઇ જાય છે.
૨. દેડકો કૂદે છે.
૩. ઝાડ* (**पेड़**) વધે છે.
૪. ઉંદર દોડે છે.
૫. ગધેડું* (**गदहा**) આળોટે છે. (**लोटना**)
૬. મીઠું (**नमक**) ઓગળી જાય છે. (**घुल जाना**)
૭. પોપટ લીલો (**हरा**) હોય છે.
૮. ગુલાબ સુંદર દેખાય છે.
૯. પવન વાય છે. (**बहना**)
૧૦. સિંહ ગરજના કરે છે.

११. નંદલાલ રડે છે.
૧૨. રીંછ* (रीछ) નાચે છે.
૧૩. આજ (आज) વરસાદ વરસે છે.
૧૪. ઝાડ* પડે છે.
૧૫. ડોસો (बूढ़ा) નહાય છે. (नहाना)
૧૬. અંધારૂં* દૂર થઇ જાય છે.

॥ पाठ दूसरा ॥

लड़का और भिखारी.

लड़का—तू कौन है ?

भिखारी—मैं एक ग़रीब भिखारी हूँ।

लड़का—तू क्या करता है ?

भिखारी—मैं भीख मांगता हूँ।

लड़का—तू भीख क्यों मांगता है ? क्या तेरे पास कुछ धन नहीं है ?

भिखारी—भाई, मैं अनाथ और अंधा हूँ, और मेरे पास कुछ धन नहीं है, इसी लिये मैं यहाँ वहां भीख मांगता फिरता हूँ।

लड़का—तू क्या खाता है ?

---

* આ શબ્દો ગુજરાતીમાં નાન્યતર જાતિમાં વપરાય છે. પણ હિંદીમાં તે બધા નાન્યતર જાતિ છે જ નહિ. હિંદીમાં માત્ર બે જ જાતિ છે નરજાતિ અને નારી જાતિ.

भिखारी—कभी कभी तो मैं भूखों मरता हूँ, और जब कोइ मुझे रोटी दे देता है तो मैं उसे तुरंत खा लेता हूँ, और पानी पी लेता हूँ। इस तरह मैं अपना निर्वाह करता हूँ।

बाप—गोपाल, क्या है ?

गोपाल—यह कोइ भिखारी है। वह भीख मांगता है।

बाप—ठीक, उसे तू एक रोटी दे दे।

पिताकी आज्ञा पाकर लड़का उसे रोटी दे देता है। भिखारी रोटी लेकर आशीर्वाद देता हुआ चला जाता है।

शब्द

संज्ञाः—रोटी (રોટલી), निर्वाह (ગુજરાન, ભરણપોષણ).

सर्वनामः—मैं (હું), तू (તું), वह (તે), यह (આ), क्या (શું), कौन (કોણ), कोई (કોઇ), मुझे (મને), तुझे (તને), उसे (એને), कुछ (કંઇ).

विशेषणः—ग़रीब, अनाथ, अंधा (આંધળો).

क्रियाः—भीख मांगना (ભીખ માગવી), फिरना (ફરવું), भूखों मरना (ભૂખે મરવું), देना (આપવું),

खा लेना (ખાઇ લેવું), **पीना** (પીવું), **निर्वाह करना** (ગુજરાન કરવું), **चला जाना** (ચાલ્યા જવું).

कृदंतः—लेकर (લઇને), **पाकर** (પ્રાપ્ત કરીને), **देता हुआ** (દેતા દેતા).

अव्ययः—क्यों (કેમ શા માટે), **पास** (પાસે), **यहां** (અહીં), **वहां** (ત્યાં), **कभी कभी** (કોઈ કોઇ વખત), **तुरंत** (તરત), **तरह** (આવી રીતે).

टीपः— તારી પાસે-**तेरे पास**, મારી પાસે-**मेरे पास**, એની પાસે-**उसके पास.**

सामान्य वर्तमानकाल

पुंल्लिंग (નરજાતી)

એક વચન.

प्रथम (उत्तम) पुरुष	**मैं करता हूँ ।**	**मैं–हूँ**
मध्यम पुरुष	**तू करता है।**	**तू–है**
अन्य पुरुष	**वह करता है ।**	**वह–है**

कृदंत अव्यय—जाकर, बोलकर, खाकर (ખાઇને), એમ ધાતુને **कर** પ્રત્યય લગાડવાથી બને છે.

क्रियावाचक कृदंत— गाता गाता અથવા **गाता हुआ, करता हुआ, दौडता हुआ, रोता हुआ.** ધાતુને **ता** પ્રત્યય લગાડતાં થએલા રૂપને બેવડાવવાથી (**दौडता दौडता**) અર્થાત એ રૂપની પાછળ **हुआ** લગાડવાથી (**उड़ता हुआ**) થાય છે.

તરજુમા માટે ગુજરાતી વાક્યો.

૧. આ છોકરો હસતો હસતો ઘેર (**घर**) જાય છે.
૨. ઘોડો દોડતો દોડતો આવે છે.
૩. અહીં આ કોણ ભીખ માગે છે ?
૪. કુતરો શું ખાય છે ?
૫. મને કાંટો (**कांटा**) વાગે છે (**लगना**).
૬. પોપટ માળો (**घोंसला**) બાંધે છે (**बनाना**).
૭. હું દડો (**गेंद**) રમું છું (**खेलना**).
૮. તું રોજ ક્યારે (**कब**) ઉઠે છે ?
૯. તારો (**तेरा**) બળદ ઘાસ ખાય છે, અને મારો ઘોડો ભૂખે મરે છે.
૧૦. આ કોઈ રડતો મારી પાસે આવે છે.
૧૧. હું એક ગરીબ બ્રાહ્મણ છું, અને રોજ વેદ ભણું છું.
૧૨. તે દરરોજ સવારે ઉઠે છે. (**सबेरे**-સવારે).

॥ पाठ तीसरा ॥

सबेरा.

चोर भाग जाते हैं। तारे छिप जाते हैं। आकाश लाल लाल दिखता है। सूरज निकलता है, और सब जगह, देखो कैसा तमाशा हो रहा है!

लड़के उठते हैं। आदमी बिछौने लपेटते हैं। तोते उड़ते हैं। कौए कांव कांव करते हैं। बच्चे रोते हैं। कुत्ते भूकते हैं। घोड़े दौड़ते हैं। बुहारू रास्ते, मुहल्ले, और हाते झाड़ बुहार कर साफ़ साफ़ बना देते हैं। ऋषिगण वेद पढ़ते हैं। सब बच्चे अपने अपने बस्ते खोलकर पाठ पढ़ जाते हैं। धनीलोग रुपये गिनते हैं। लोहार हथौड़े ठोकते हैं। सोनार गहने बनाते हैं। दरजी कपड़े सीते हैं मोची जूते बनाते हैं। गड़रिये भेड़ चराते हैं। किसान-लोग पौदे लगाते हैं। घसियारे घास काटते हैं। खरहे कूदते कूदते तिनके चरते हैं। पक्षी घोंसले बनाते हैं। इस तरह सब जगह काम ही काम हो रहा है।

नोंध—याद राखो एकवचनमां है पण बहुवचनमां हैं (उपर अनुस्वार) वपराय छे.

संज्ञा—तारा (तारो) **तमाशा** (तमासो) **बिछौना** (बिछानुं) **बुहारु**-(वाळनारो) **मुहल्ला** (फळीयुं) **हाता** (कम्पाउन्ड आंगणुं) **बस्ता** (दफतर), **रुपया** (रुपियो), **लोहार** (लुहार), **सोनार** (सोनी), **हथौडा** (हथोडो), **गहना** (घरेणुं), **कपडा** (कपडुं), **जूता** (जोडुं), **गडरिया** (भरवाड), **भेड** (घेटुं), **किसान** (खेडुत), **पौदा** (छोडवो), **घसियारा** (घास कापनारो), **खरहा** (ससलुं), **तिनका** (घासनुं तरणुं), **घोंसला** (माळो),

નોંધ-સંબંધ વિભક્તિ એ વિશેષણ વિભક્તિ છે અને તેનાં રૂપ પણ વિકારી વિશેષણની પેઠે પાછળ આવેલા નામને લાગેલાં જાતિ-વચન પ્રમાણે ફરે છે.

એક વચન	બહુ વચન
तारा	तारे
लड़का	लड़के
बिछौना	बिछौने
रास्ता	रास्ते
रुपया	रुपये
हाता	हाते
घोंसला	घोंसले
खरहा	खरहे

चौर	चौर
कवि	कवि
आत्मा	आत्मा
बुहारू	बुहारू
चौबे	चौबे (ચતુર્વેદી બ્રાહ્મણ)

ટીપ-आકારાન્ત નરજાતિના બહુવચનમાં અન્ત્ય आ નો ए થાય છે.

અપવાદ–**राजा**, **चाचा** (કાકા), **नाना** (આજા), **दादा** વગેરે શબ્દો એક વચન તેમજ બહુ વચનમાં સરખા રહે છે.

નોટ–આકારાન્ત સિવાયનાં સ્વરાન્ત નર જાતિનાં નામ એક વચન તેમજ બહુ વચનાં સરખાં રહે છે.

જેમકે:–**फल गिरता है।**	**फल गिरते हैं।**
आदमी जाता है।	**आदमी जाते हैं।**
ऋषि पढ़ता है।	**ऋषि पढ़ते हैं।**
शत्रु आता है।	**शत्रु आते हैं।**
भालू (રીંછ) **नाचता है।**	**भालू नाचते हैं।**

તરજુમા માટે ગુજરાતી વાક્યો

૧ (**जुलहे**) વણકરો કપડાં વણે છે. (**बुनना**) ૨ દેડકાં કૂદે છે. ૩ વરુઓ (વરુ–**भेड़िया**) સંતાઇ જાય છે. ૪ ઉંદરો અહીં તહીં દોડતા ફરે છે. ૫ સસલું ચારો (**चारा**) ચરે છે. ૬ કાગડા તરણાં એકઠાં (**इकट्ठे**) કરે છે. ૭ મજુરો (**मज़दूर**) મહેનત (**मिहनत**) કરે છે. ૮ મારો (**मेरा**) ચાકર રોજ રોજ મારો ઓરડો (**कमरा**) વાળે છે. ૯ છોકરા દડો (**गेंद**) રમે છે. ૧૦ ભમરા (**भौंरे**) રસ ચૂસે છે. ૧૧ બે પાડા (**भैंसा**) લઢે છે. (**भिड़ना**) ૧૨ કંસારા વાસણો બનાવે છે. (**कसेरा**–કંસારો). ૧૩ ઘાંચી તેલ વેચે છે. (**बर्तन**)

શબ્દ

जुलाहा (મુસલમાન વણકર), **भेड़िया** (વરુ), **चारा** (ચારો), **मज़दूर** (મજુર), **मिहनत** (મહેનત), **कमरा** (ઓરડો), **गेंद** (દડો), **भौंरा** (ભમરો), **भैंसा** (પાડો), **कसेरा** (કંસારો), **बर्तन** (વાસણ), **तेली** (ઘાંચી),

बुनना (વણવુ), **इकट्ठा करना** (એકઠું કરવું), **भिड़ना** (લડવું), **बेचना** (વેચવું).

ટીપઃ—વિદ્યાર્થીઓએ બરાબર યાદ રાખવું જોઇએ કે એક વચનમાં '**है**' (અનુસ્વાર વિના) અને બહુવચનમાં '**हैं**' (અનુસ્વાર સહિત) વપરાય છે.

पाठ चौथा

हमारी पाठशाला

सुरदास–लड़को, तुम क्या करते हो ?

लड़के–बाबा, हम गेंद÷ खेलते हैं। क्यों आप क्या कहते हैं ?

सुरदास–मैं कहता हूँ कि यह मकान किसका है ?

लड़के–बाबा, आप यह क्या बोलते हैं ? आप देखते हैं, कि यह तो हमारी पाठशाला है, किसीका मकान नहीं है।

सुरदास–क्या तुम सच बोलते हो ? यह तुम्हारी पाठशाला है ?

लड़के–जी हाँ, यही हमारी पाठशाला है, जहाँ हम पढ़ते हैं।

÷गेंद (દડો) હિંદીમાં નારીજાતિ તરીકે વપરાય છે જેમકે 'यह मेरी गेंद है।'

सुरदास–तुम गड़बड़ क्यों मचाते हो? देखो ये कौन आते हैं?

लड़के–वे तो हमारे गुरुजी[2] आते हैं। अब चलो, हम बैठ जावें।

इस तरह सब लड़के अपनी २ जगह पर बैठ जाते हैं। और बस्ते खोल कर पाठ पढ़ने लगते हैं। जब गुरुजी पास आते हैं, वे खड़े हो जाते हैं, जब गुरुजी बैठ जाते हैं वे भी बैठ जाते हैं। और जो जो गुरुजी उनको सिखाते हैं, वे बडी सावधानीसे[3] सीख लेते हैं।

વિશેષણનો ઉપયોગ

વિકારી

નરજાતિ	નારીજાતિ
बुरा लड़का	बुरी लड़की
काला कुत्ता	काली कुत्ती
हमारा पिता	हमारी माता

[1] आप બીજો રૂષ સર્વનામ માનાર્થે બહુવચનમાં વપરાય છે.
[2] માનાર્થે બહુવચન. [3] ધ્યાનપૂર્વક.

અવિકારી

નરજાતિ	નારીજાતિ
चालाक आदमी	चालाक स्त्री
सफ़ेद बैल	सफ़ेद गाय
एक चकवा	एक चकवी

નોંધ-આકારાન્ત વિશેષણો નારીજાતિનાં નામ પર છતાં ઈકારાન્ત થઇ જાય છે.

નરજાતિ.

એકવચન.	બહુવચન.
ऐसा लड़का (એવો છોકરો)	ऐसे लड़के (એવા છોકરા)
मेरा तोता	हमारे तोते
सारा कपड़ा	सारे कपड़े

એકવચન.	બહુવચન.
ऐसे लड़के से* (એવા છોકરાથી)	ऐसे लड़कों से (એવા છોકરાઓથી)
मेरे तोते की	हमारे तोतों की
सारे देश में	सारे देशों में

* એકવચનમાં આકારાન્ત શબ્દો વિભક્તિના પ્રત્યયો પર છતાં તેમજ પ્રથમા બહુવચનમાં એકારાન્ત થઇ જાય છે.

નોંધ-માત્ર નરજાતિ પ્રથમા એક વચનનું નામ પર છતાં જ વિશેષણ आकारान्त રહે છે. વિભક્તિના પ્રત્યયવાળાં કે બહુ વચનનાં નરજાતિનાં નામ પર છતાં आकारान्त વિશેષણ एकारान्त થઇ જાય છે.

शब्द

सर्वनाम—किसका (કોનો) किसीका (કોઇનો)

	એકવચન	બહુવચન	વિભક્તિ.
प्रथम पु०	मैं (હું),	हम (અમે)	प्रथमा
	मेरा-री-रे	हमारा-री-रे	छट्ठी
	मुझे, मुझको	हमें, हमको	द्वितीया
मध्यम पु०	तू (તું)	तुम (તમે)	प्रथमा
	तेरा-री-रे	तुम्हारा-री-रे	छट्ठी
	तुझे, तुझको	तुम्हें, तुमको	द्वितीया
अन्य पुरुष	वह (તે)	वे (તેઓ)	प्रथमा
	उसका-की-के	उनका-की-के	छट्ठी
	उसे-उसको	उन्हें, उनको	द्वितीया

दर्शकः—यह (આ), ये (यहનું બહુવચન)

ટીપઃ—कौन (કોણ), कोइ (કોઇ) क्या (શું), अपना-नी-ने (સ્વવાચક) આ સર્વનામ એકવચન તેમજ બહુવચનમાં સરખાંજ રહે છે.

नोटः—अपना मकान (નરજાતિ પ્રથમા એકવચન) मेरे लड़के (નરજાતિ પ્રથમા બહુવચન) हमारी पाठशाला (નારીજાતિ પ્રથમા એક વચન) હિંદીમાં માત્ર બેજ જાતિ છેઃ-(૧) નરજાતિ (૨) નારીજાતિ.

क्रियापद:—**खडा हो जाना** (ઉભા થવું), **सीख लेना** (શીખીલેવું), **देखना** (દેખવું), **पढ़ाना** (ભણાવવું), **सिखाना** (શિખવવું.)

सामान्य वर्तमानकाल

	એકવચન	બહુવચન
(प्रथम पुरुष)	**मैं बोलता हूँ।**	**हम बोलते हैं।**
(मध्यम ,,)	**तू बोलता है।**	**तुम बोलते हो।** **आप बोलते हैं।**
(अन्य ,,)	**वह बोलता है।**	**वे बोलते हैं।**

ટીપ—(૧) ધાતુને **ता** પ્રત્યય લગાડવાથી વર્તમાન કૃદંત બને છે. જેમકે:—**खाता, करता, दौडता, बोलता,** ઇત્યાદિ.

(૨) વર્તમાન કૃદંતના અન્ત્ય **आ** નો બહુવચનમાં **ए** થાય છે. જેમકે **खाते, करते, दौडते बोलते** ઇત્યાદિ.

(૩) વર્તમાન કૃદંતને **हो** ધાતુનાં વર્તમાનકાળનાં રૂપ લગાડવાથી વર્તમાનકાળ બને છે.

खाता है, खाते हैं, खाता हूँ, खाते हो, मैं खाता हूँ, तुम खाते हो, तू (और वह) खाता है। हम (और वे) खाते हैं।

તરજુમા માટે ગુજરાતી વાક્યો.

૧ ભાઈ, તમારૂં નામ શું છે?

૨ મારૂં નામ કાળિદાસ (**कालिदास**) છે. કેમ આપ શું પૂછો છો? (**पूछना**)

૩ જ્યારે વરસાદ વરસે છે ત્યારે ખેડુતો બીજ વાવે છે. **बोना**

४ અમે રોજ નિશાળે જઈએ છીએ, અને અમારા માસ્તર સાહેબ જે કહે છે, (તે) ધ્યાનપૂર્વક સાંભળીએ છીએ.

૫ આપ અમદાવાદ ક્યારે જાઓ છો ?

૬ ઉભા રહો, હું ખાઈને તરત જ આવું છું.

૭ છોકરાઓ, તમે અહીં શા માટે બેસો છો ? આતો અમારૂં મકાન છે.

૮ તમે કોણ છો ? અને રોજ અહીં શા માટે આવો છો ?

૯ અમે સિપાઈઓ (**सिपाही**) છીએ, અને અહીં રોજ ચોકી કરવા (**चौकी करने के लिये**) આવીએ છીએ.

૧૦ તેઓ અમારા મામા છે, અને અમે રોજ તેમને માન આપીએ છીએ. (તેમને માન આપવું—**उनका मान करना**)

पाठ पाँचवाँ

कामकाजिनी [illegible]

राधिका—रमे ! होज तू कब उठती है ?
रमा—मैं सात बजे नित उठती हूँ ।
राधिका—अहा ? रोज फजर में उठकर,
कहतो, तू क्या करती है ?
रमा—खाट-बिछौने जल्द टांगक
मैं अपना मुंह धो लेती हूँ ।
फिर सारा घर बुहार कर

मैं गाय दोहने + जाती हूँ।
और नहाकर, सबक गाकर,
मैं कपड़े धोने जाती हूँ।
ग्यारह बजते ही मैं खाकर
जल्दी शाला जाती हूँ।

राधिका—तू कामकाजिनी लड़की है।
और काम बहुत करती है।

रमा—दूकानदार की बेटी, कह,
तू क्या काम न करती है?
तू भी लिखती पढ़ती है, तू
बर्तन साफ़ बनाती है।
लड़की जो काम न करती है
आलसिनी कहलाती है।

राधिका—'काम सभोंका बड़ा धर्म है'
तू सच्ची है, सच कहती है।
जो कुछ काम नहीं करती वह
पछताती है, रोती है।

+ સરખાવો बोलने लगा । रोने लगा । खाने लगा । खाने देना (ખાવાદેવું.) में पढ़ने जाता हूँ । वह खेलने जाता है ।

વિશેષણનો ઉપયોગ

નરજાતિ

એક વચન	બહુ વચન
छोटा लड़का	छोटे लड़के
छोटे लड़के को	छोटे लड़कों को

નારીજાતિ

એક વચન	બહુ વચન
छोटी लड़की	छोटी लड़कियाँ
छोटी लड़की को	छाटी लड़कियाँ को

નોંધ—आ કારાન્ત વિશેષણ પ્રથમા એક વચન સિવાયનું નરજાતિનું નામ પરછતાં ए કારાન્ત થઇ જાય છે. અને નારીજાતિનું નામ પર છતાં इ કારાન્ત થાય છે.

એક વચન	બહુ વચન
कामकाजी लड़का,	कामकाजी लड़के ॥
क मका जिनी लड़की,	कामकाजिनी लड़कियाँ ॥
आलसी आदमी,	आलसी आदमी ॥
आलसिनी स्त्री,	आलसिनी स्त्रीयाँ ॥

ટીપ—ई કારાન્ત વિશેષણનું સ્ત્રીલિંગ ई ને બદલે इनी કરવાથી થાય છે. જેમકે आलसी-आलसिनी ।

कुत्ता हमारा बैरी है। बिल्ली हमारी बैरिन है

बैरी (દુશ્મન), बैरिन (દુશ્મન નારીજાતિ.)

ટીપ—ई કારાન્ત વિશેષણનું સ્ત્રીલિંગ ई ને બદલે इन કર-
વાથી પણ થાય છે.

નરજાતિ

એક વચન	બહુ વચન
(१) उसका लड़का	उसके लड़के
किसका ग्रंथ ?	किसके ग्रंथ ?
(२) उसके लडके को	उसके लड़कों को
किसके ग्रंथ में ?	किसके ग्रंथों में ?

નારીજાતિ

એક વચન	બહુ વચન
उसकी घोड़ी	उसकी घोड़ियाँ
किसकी पुस्तक ?	किसकी पुस्तकें ?
उसकी बातसे	उसकी बातोंसे
किसकी पुस्तकमें ?	किसकी पुस्तकोंमें

ટીપ—સંબંધ વિભક્તિ એ વિશેષણ વિભક્તિ છે. એમાં નરજાતિ પ્રથમા એક વચનનું નામ પર છતાં का, એ સિવાયનાં નરજાતિનાં નામ (બહુ વચનનાં અને વિભક્તિવાળાં) પર છતાં के, અને નારીજાતિનાં નામ પર છતાં को પ્રત્યય વપરાય છે.

सामान्य वर्तमानकाल

स्त्रीलिंग (નારીજાતિ)

એકવચન

प्रथम पुरुष	मैं करती हूँ।
अन्य पु०	तू करती है।
अन्य पु०	वह करती है।

ટીપઃ-(૧) નારીજાતમાં વર્તમાન કૃદંતનાં અન્ત્ય आ નો ई થાય છે. જેમકે जाता-जाती, करती, बोलती વગેરે.

(૨) નારીજાતિનાં વર્તમાન કૃદંતને हो ધાતુનાં વર્તમાનકાળનાં રૂપ લગાડવાથી ક્રિયાપદનાં નારીજાતિનાં વર્તમાનકાળનાં રૂપ બને છે. જેમકે जाती हूँ। जाती है।

शब्द

संज्ञा (નામ):—खाट बिछौने (ખાટ અને પથારીઓ), मुँह (મ્હોં), सबक (પાઠ), बर्तन (વાસણ), लड़की (છોકરી)

सर्वनामः—जो (જે), सभोंका (સર્વેનો)

विशेषण:—सारा [घर] આખું, कामकाजनी (ઉદ્યોગિની) आलसिनी (આળસુ), सच्ची (સાચી), बड़ा (મોટો)

क्रियापद:—टांगना (ટાંગવું), बुहारना (વાળવું), पछताना (પસ્તાવું).

अव्यय:—कब (ક્યારે) सात बजे (સાત વાગ્યે), ग्यारह बजते (અગીયાર વાગતાં) सबेरे (સવારમાં), नित (હંમેશાં), जल्दी (ઝટ) और (અને), फिर (વળી, પછીથી).

(૧) સીતા રોજ સવારમાં ઉઠે છે. (૨) મારી બેન (बहिन) રોજ ૭ (छः) વાગે ગાય દોહવા જાય છે. (૩) મારી માતા રોજ રોજ મારાં કપડાં ધુએ છે. (૪) જે સ્ત્રી ઉદ્યોગી હોય છે, તે પોતાનું ઘર વાળીઝાડીને સાફ રાખે છે. (૫) લક્ષ્મી, તું રોજ વહેલી ઉઠીને ક્યાં જાય છે? (૬) હું વાસણો માંજીને (माँजकर) વહેલી વહેલી નિશાળે જાઉં છું. (૭) કાશી, તું બહુ ગંદી (मैली) રહે છે, કેમકે તું આળસુ છે, અને રોજ નહાતી નથી. (૮) જે છોકરી કામ નથી કરતી, તેને પાછળથી (पिछेसे) પસ્તાવું (पछताना) પડે છે.

पाठ छटवाँ

दो बहनें और उनको दादी

दादी—लड़कियो, तुम कहां जाती हो ?

लड़कियाँ—दादा, हम बाजा * जाती है। आप हमें क्यों बुलाता हैं ?

दादी—मैं तुमको कुछ न कुछ[1] देना चाहता हूँ।

लड़कियाँ—आप हमको क्या देती हैं ?

दादी—मैं तुम्हें आम देना चाहता हूँ। ये दो आम हैं। तुम दोनों एक एक ले लो। (दादीकी ऐसा आज्ञा सुनते ही वे दोनों एक एक आम ले लेती हैं।)

---

* સરખાવો ગનિવાચક દ્વિતીયા स्कूल जाना, घर जाना.

૧ કશું કશું.

लड़कियाँ—दादी, हम बाजार जाती हैं, पर हमारे पास सिर्फ दो ही रुपये हैं। आप हमको कुछ अधिक पैसे देती हैं ?

दादी—हां, मैं देती तो हूँ। पर पहले यह तो बतलाओ कि तुम बाजार जाकर क्या खरादना चाहती हो ?

लड़कियाँ—पढ़नेकी पुस्तकें, रोशनाई भरनेकी दवातें, लिखनेकी कलमें और पेन्सिलें, अच्छी[1] तसवीरें, खेलनेकी गेंदें, और ये सब चीजें रखनेके लिये दो संदूकें वगैरः मोलने हम बाजार जाती हैं।

दादो—अहह ! कितनी चीज़ें। भला कहाँ गरीबकी शिकायतें, और कहाँ सरकारी अदालतें ! देखो तो सही[2] मेरी आँखे तो हैं नहीं, फिर गायें भैंसें भा भूखों मरती हैं और तुम इतने पैसे मांगती हो ? क्या कुछ शरम नहीं आती ? बातें तो सुनो ! यहाँ तो सोनेकी चट्टानें गडी हैं[2]! मा और बाप दोनों का कहनेको तो ठीक आता है !

---

१ જુઓતો ખરા. ૨ દાટી છે.

" कोई भी क्यों न हो + जाओ दादी के पास !!"
(दादीमा के ऐसे कड़े बचन सुनते ही[1] वे दोनों बहिनें खिन्न हो कर रोती[2] अपनी माके ढिग चली जाती हैं ।)

ટીપ—યાદ રાખો-दवात, पुस्तक, गेंद એ શબ્દો નારીજાતિમાં, અને आम નરજાતિમાં વપરાય છે.

शब्द

संज्ञा (નામ):—बाजार (બજાર), आम (કેરી), रुपया (રૂપીઓ), पैसा (પૈસો), रोश्नाइ (શાહી), दवात (ખડીયો), तसबीर (છબી), गेंद (દડો), संदूक (ટ્રંક), शिकायत (ફરિયાદ), बात (વાત), सोना (સોનું), चट्टान (શિલા, ચોસલું).

सर्वनाम:—दोनों (બંને), कोइभी (ગમે તે), सब (સર્વ),

વિશેષણ:—ऐसी (એવી), एक, दो, अधिक (વધારે), अच्छी (સારી), कितनी (કેટલી), इतने એટલા), कड़े (તીક્ષ્ણ), ऐसे (એવાં), खिन्न (દીલગીર).

ક્રિયાપદ:—बुलाना (બોલાવવું), चाहना (ચાહવું, ઇચ્છવું), बतलाना (બતાવવું), मोलना, खरीदना (ખરીદવું)- आना (આવવું).

अव्यय:—कहाँ (ક્યાં), क्यों (શામાટે), ही (જ), सिर्फ (કેવળ), हां (હા), पर (પણ), पहले (પહેલાં), कि (કે) और (અને), वगैरः (વગેરે), भला, नहिं, पास ढिग (પાસે).

+ ભલેને હોય.

૧ સાંભળતાંજ.

सामान्य वर्तमानकाल
(સ્ત્રીલિંગ)

	एकवचन.	बहुवचन.
प्रथम पु०	मैं खाती हूँ	हम खाती हैं।
मध्यम पु०	तू खाती है	तुम खाती हो।
उत्तम पु०	वह खाती है	वे खाती हैं।

अकारान्त નારીજાતિનાં નામ

એકવચન		બહુવચન
दर्गाह	(મસીદ)	दर्गाहें
किताब		किताबें
बतक		बतकें
सोनारिन	(સોનારણ)	सोनारिनें
खाट		खाटें
गेंद		गेंदें
दूकान		दूकानें
डाल	(ડાળી)	डालें
जड़	(મૂળ)	जड़ें
सिंग	(શિંગડું)	सिंगें
कायल		कायलें
तलवार		तलवारें
इमारत		इमारतें

ટીપઃ—अ-ारान्त નારીજાતિના અન્ત્ય अ નો બહુવચનમાં एं થાય છે. નરજાતિમાં આમ થતું નથી જેમકેઃ—

फल गिरता है। फल गिरते हैं। अच्छा आम। अच्छे आम।

તરજુમા માટે ગુજરાતી વાક્યો

१ તમારી પાસે કેટલી ચોપડીઓ છે ?
२ કાકી, (**चाची**) આપ શું બોલો છો ?
३ વેપારીઓ સુરજ ઉગતાંજ પોતપોતાની દુકાનો ખોલે છે.
४ જુઓ તો ખરા, આ બતકો ચારો ચરે છે.
५ તમારી ગાયો લાતો (**लातें**) મારે છે.
६ છોકરીઓ તમે શા માટે રડો છો ?
७ અમારે ત્યાં ફક્ત ચાર બંદુકો છે.
८ અમે રોજ સવારે ગાતી ગાતી ઘેર જઇએ છીએ.
९ કુતરાઓ ખાવા માટે પોતાની પૂંછડીઓ હલાવેછે. (**हिलाना**)
१० ગાયની ગર્દન ટુંકી અને સોહામણી (**सुहावना**) લાગે છે.
११ સારી ભેંસો દસ શેર પંદર શેર (**दस पंद्रह सेर तक**) દૂધ દે છે.
१२ કાગડાની (**कौए की**) ચાંચ કાળી હોય છે.

पाठ सातवाँ

लड़कियों की पाठशाला

हेमन्तकुमार–क्यों, नवलकिशोर भाई, आपके शहर में कितनी पाठशालाएँ है ?

नवलकिशोर–बाबू साहेब, हमारे शहर मे दो पाठशालायें हैं। एक लड़कों की, और दूसरी लड़कियों की।

हेमन्तकुमार–अहा! आपके शहर में लड़कियों की पाठशाला भी है ? ठीक, तो वहाँ कितनी कन्याएँ शिक्षा पाती हैं, और कितनी अध्यापिकाएँ हैं ?

नवलकिशोर–इसमें पांच सौ कन्यायें शिक्षा लेती हैं, और बीस अध्यापिकायें हैं।

हेमन्तकुमार–ठीक, बालिकायें इस पाठशाला में कौनसी शिक्षायें पा सकती हैं ?

नवलकिशोर–इस पाठशाला में बालिकाएँ लिखना पढ़ना तो अच्छी तरह सीखती हैं ही। इसके अतिरिक्त सीना, बुनना, गूँथना

वगैरः कलायें भी सीख सकती हैं। यहाँ वनिताएँ एवं विधवाएं भी दाखिल हो सकती हैं। और वर्ष के अंत में परीक्षायें हो चूकने पर शिक्षा संबंधी तथा सामाजिक विषयों पर विवाद करने के लिये सभाएँ रक्खी जाती हैं। इन सभाओं में बालिकाओं की मातायें और शहर की अन्य बानुयें भी भाग ले सकती हैं। यहाँ एक पुस्तकालय और एक अजायब-घर भी है। अजायब-घर बड़ा अनूठा और देखने योग्य है। इस में भिन्न भिन्न तरह के पदार्थ, धातुयें और प्राणी वगैरः सब वस्तुएँ रक्खी जाती हैं।

हेमन्तकुमार–धन्य है। नवलकिशोर भाई! तुम्हारी यह संस्था तो बड़ी उपयोगी दिखती है। जिस देश में ऐसी उपयोगी संस्थायें बहुतसी होती हैं, उसकी उन्नति भी जल्दी से होने लगती है।

શબ્દ

संज्ञा (નામ):—अध्यापिका (શિક્ષિકા), कला (કળા), वनिता (સ્ત્રી) पुस्तकालय (લાયબ્રેરી) अजायब घर (સંગ્રહસ્થાન), उन्नति (આબાદી).

सर्वनामः—आपका (આપના), इस, में (આમાંની यह સપ્તમી. એ૦ વ૦) इसका (આના) उसका (એના), सब (સર્વ, દરેક)

विशेषणः—कितनी (કેટલી), दुसरी (બીજી) कैसी (કેવી) ऐसी (એવી) इस (આ) इन (આ બહુવચન), जिस (જે) अच्छा (સારૂં) अनूठा (ચમત્કારી, ઘણુંજ સુંદર), भिन्न भिन्न (જુદા જુદા.)

क्रियापदः—पाना (પ્રાપ્ત કરવું), सकना (શકવું); सीखना (શીખવું), सीना (સીવવું), बुनना (વણવું) गूंथना (ગૂંથવું), हो चूकना (પૂરૂં થવું) होने लगना (થવા માંડવું)

अव्ययः—क्यों (કેમ), वहाँ (ત્યાં) अच्छी तरह (સારી રીતે), अतिरिक्त (ઉપરાંત) यहां (અહીં) जल्दी से (ઝટ લઈને)

आकारान्त નારીજાતિનાં નામ

એકવચન	બહુવચન
माता	माताएँ–यें
माला	मालाएँ–यें
मादा	मादाएँ–यें
शिला	शिलाएँ–यें
शाला	शालाएँ–यें
सरिता	सरिताएँ–यें
कला	कलाएँ–यें
कन्या	कन्याएँ–यें
कविता	कविताएँ–यें
शाखा	शाखाएँ–यें
शय्या	शय्याएँ–यें
शिक्षा	शिक्षाएँ–यें
अवस्था	अवस्थाएँ–यें
अप्सरा	अप्सराएँ–यें
अंगना	अंगनाएँ–यें
महिला	महिलाएँ–यें
विधवा	विधवाएँ–यें
वनिता	वनिताएँ–यें

નોટ:—आ કારાન્ત નારીજાતિના શબ્દોનું બહુવચન **एँ** કે **ये** પ્રત્યય લગાડવાથી થાય છે.

આવા નરજાતિના શબ્દોનું બહુવચન અન્ત્ય **आ** નો **ए** કરવાથી થાય છે. જેમકે **घोड़ा–घोड़े; कुत्ता–कुत्ते;**

એકવચન	બહુવચન
धातु	**धातुएँ–यें**
वस्तु	**वस्तुएँ–यें**
बानू	**बानुएँ–यें**
बहू	**बहुएँ–यें**

નોટ:—उ કારાન્ત તેમજ **ऊ** કારાન્ત નારીજાતિનાં શબ્દોનું બહુવચન **एँ** કે **यें** પ્રત્યય લગાડવાથી થાય છે. બહુવચનમાં પ્રત્યય લાગતાં **ऊ** કારાન્તનો **ऊ** હ્રસ્વ થાય છે.

આવા નરજાતિના શબ્દો બંને વચનમાં સરખાજ રહે છે. જેમકે:-**जन्तु काटता है। जन्तु काटते हैं। डाकू लूटता है। डाकू लूटते हैं।**

તરજુમા માટે ગુજરાતી વાકયો

૧ તમારી પથારીઓ સાફ રાખો.

૨ કાગડો, પોપટ, મોર, ચકલી, સમડી, ઢેલ વગેરે પંખી કહેવાય છે.

જેમ જેમ આવશ્યકતાઓ વધતી જાય છે તેમ તેમ નવી નવી સંસ્થાઓ ઉઘડતી (**खुलती**) જાય છે.

૪ અપ્સરાઓ ઇંદ્રની સભામાં નૃત્ય કરે છે.

૫ જેમ જેમ જમાનો આગળ વધે છે તેમ તેમ ઉંચા પ્રકારના શિક્ષણ માટે નવી નવી યોજનાઓ ઘડાતી જાય છે.

૬ દરેક મનુષ્યની ત્રણ અવસ્થાઓ હોય છે. પહેલું બાળપણ, બીજી જુવાની, ત્રીજું ઘડપણ.

૭ જે (**जो**) નદીઓ ઉંડી (**गहरी**) અને વિશાળ (**लम्बी-चौडो**) હોય છે તેમાં (**उनमें**) વહાણો (**नावें**) ચાલી શકે છે.

૮ દુર્યોધન અને અર્જુનની સેનાઓ લડવાને માટે તૈયાર થઇ જાય છે, (**तैयार हो जाना.**)

૯ લોઢું, ચાંદી, સોનું, તાંબુ વગેરે ધાતુઓ કહેવાય છે.

૧૦ આજની સભામાં બાનુઓ પણ આવી શકે છે.

શબ્દ

પથારી (**शय्या**), ચકલી (**चिडो**), સમડી (**चोल**), ઢેલ (**मोरनी**), જમાનો (**ज़माना**) બાળપણ (**बालपन**), જુવાની (**जवानो**), ઘડપણ (**बुढ़ापा**) લોઢું (**लोहा**) ચાંદી (**चांदी**), સોનું (**सोना,**) તાંબુ (**तांबा**), નવી નવી (**नई नई**), વધવું (**बढ़ना**), જેમ જેમ (**ज्यों ज्यों**), તેમ તેમ (**त्यों त्यों**), આગળ (**आगे**), વગેરે (**वगैरः**).

पाठ आठवां

नर और नारी

आदमी कुटुम्बका भरणपोषण करता है, और औरत घरका कामकाज करती है। लड़का स्कूल जाता है, पर लड़की रसोई करना सीखती है और पढ़ने भी जाती है। बैल हल खींचता है और गाय दूध देती है। भैंसा भैंस लकट होते हैं। घोड़ा घोड़ी सवारी देते हैं। गदहा गदही बोझा बहते हैं। बकरा बकरी पत्तियाँ चरते हैं। बाघ बघनी घूमते हैं। ऊँट ऊँटनी दौड़ते हैं। मोर मोरनी छिप जाते हैं। रीछ रीछनी नाचते हैं। सिंह सिंहिनी गरजते हैं। हाथी हथिनी चिंघाड़ते हैं। भेड़ी भेड़क चरते हैं। दास दासी कामकाज करते हैं। नौकर नौकरानी गांव जाते हैं। चाचा चाची बोलते हैं। चिड़ा चिड़ी चेंचें करते हैं। कौवा कौवी काले होते हैं। बानू गृहस्थ सिधारते हैं। तोता तोती उड़ते उड़ते आते हैं। चकवा चकवी बोलते हैं। कुत्ता चौकी करता है, उसकी मादा कुत्ती या कुत्तिया कहलाती है। बिलाव जंगलमें रहता है, पर बिल्ली गांवमें र-

हती है। उनको देख चूहा चूही भाग जाते हैं। क्योंकि बिलाव बिल्ली उनके बैरी हैं।

ટીપ:—નરજાતિ અને નારીજાતિ બન્ને સાથે આવે છે ત્યારે નરજાતિ પ્રધાન હોવાથી ક્રિયાપદ તેમજ વિશેષણ નરજાતિ બહુ· વચનમાં વપરાય છે.

૧૦૯

संज्ञा:—औरत (સ્ત્રી) भैंसा (પાડો) गदहा (ગધેડો) बोझा (ભાર), बाघ (વાઘ), भेड़क (ઘેટો) गांव (ગામ) चाचा-चचा (કાકા), चिड़ा (ચકલો), बिलाव (બિલાડો), चौकी (ચોકી).

क्रियापद:—घूमना (ઘૂમવું), चिंघाड़ना (હાથીનું બોલવું), गरजना (ગરજના કરવી), चें चें करना (ચેં ચેં કરવું), सिधारना (સીધાવવું)

नोट:—सिंहनी-सिंहिनी (સિંહણ) बाघनी-बाघिनी-बाघिन (વાઘણ), हथनी-हथिनी-हाथिनी (હાથણી), भेड़ी (ઘેટી), कुत्ती-कुतिया (કુતરી) रीछनी-रीछिन (રીંછણ) આમ જુદાં રૂપ પણ થાય છે.

पाठ नवाँ (नववाँ)

जातियाँ

जो लोहा घड़ता है वह लोहार कहलाता है। लोहार की स्त्री लोहारिन कहलाती है। सोनार सोने के गहने बनाते हैं और उनकी स्त्रियाँ सोनारिनें कहलाती हैं। बढ़ई टेबल कुर्सी बनाता है, उसकी स्त्री बढ़इन कहलाती है। जो ताम्बा पित्तल और काँसे के बर्तन बनाता है सो कसेरा कहलाता है, उसकी स्त्री कसेरिन कहलाती है। नाई हज़ामत बनाता है। उसकी स्त्री नाइन कहलाती है। मोची जूते सीता है उसकी स्त्री मोचिन कहलाती है। दरजी-दरजिन कपड़े सीते हैं। धोबी-धोबिन कपड़े धोते हैं। जुलाहा-जुलाहिन कपड़े बुनते हैं। कुम्हार-कुम्हारिन मिट्टी के बर्तन बनाते हैं। कलाल-कलालिन मद्य बेचते हैं। माली-मालिन फूलों की मालाएँ बनाते हैं। तेली तेलिन तेल बेचते हैं। कहार-कहारिन पानी भरते हैं। कुणबी-कुणबिन खेतको जाते हैं। खलासी-खलासिनी रस्से बुनते हैं। चमार चमड़ा

पकाता है और उनकी स्त्री चमारिन या चमाइना कहलाती है। पट्टीदार की स्त्री पट्टीदारिन कहलाती है। दुबे दुबाइन वेद पढ़ते हैं। पंडित पंडिताइन [illegible] करते हैं। ठाकुर ठकुराइन मिले जुले रहते हैं।

ટીપઃ—વર્ણોનાં નામોનું સ્ત્રીલિંગ અન્ત્ય સ્વરનો લોપ કરી **इन** પ્રત્યય લગાડવાથી થાય છે. જેમકે **लोहार-लोहारिन मोची-मोचिन.**

शब्द.

संज्ञाः—लोहार (લુહાર), **सोनार** (સોની), **बढ़इ** (સુથાર), **गहना** (ઘરેણું) **कसेरा** (કંસારો) **नाई** (હજામ) **जुलाहा** (મુસલમાન વણકર) **कुम्हार-कुलाल** (કુંભાર) **मदक** (દારૂ), **कहार** (ભોઇ) **तेली** (ઘાંચી) **रस्सा** (દોરડું).

क्रियापदः—कहलाना (કહેવાવું) **बुनना** (વણવું), **बनाना** (બનાવવું), **पकाना** (પકાવવું).

નરજાતિ	નારીજાતિ
दुबे	दुबाइन
ठाकुर	ठकुराइन
पंडित	पंडिताइन

ટીપઃ—હોદ્દાવાચક નામોનું સ્ત્રીલિંગ **आइन** પ્રત્યય લગાડવાથી થાય છે. **आइन** પ્રત્યય પર છતાં શબ્દનો અન્ત્ય સ્વર લોપાય છે.

पाठ द ावा

शाम (સાંજ)

ूर्यास्त होता है और पवनकी ठण्डी २ लहरियाँ आती हैं । तोते, कौए, मोर-मोरनियाँ, चकवे-चकवियाँ, चिड़े-चिड़ियाँ, चीलें, बतकें, वगैरः सब चिड़िये बसेरा लेने जाते हैं । बैल-गायें, भैंसे-भैंसें, घोड़े-घोड़ियाँ, गधे-गधियाँ, भेड़क-भेडियाँ, बकरे-बकरियाँ, ऊँट-ऊँटनियाँ, हाथी-हाथिनियाँ, कुत्ते-कुत्तियाँ, बिलाव-बिल्लियाँ वगैरः सब पशु भी जल्दी २ अपने निवासस्थान पर ठहर जाते हैं। नदियाँ धीरे धीरे बहती हैं। मेंढ़क मेंढ़कियाँ, मछलियाँ, मक्खियाँ, तितलियाँ, गिलहरियाँ आदि सब जंतु चुपचाप हो जाते हैं । सोनार, लोहार, दरजी, मोची, ंणबा वगैरह सब जातियाँ अपना काम बन्द कर देती हैं । आकाशमें तारे एक पीछे एक उगने लगते हैं ।

तारका और चन्द्रमा निकलते हैं । थोड़ी ही देरमें उनकी शीतल रश्मियाँ सब जगह फैल जाती हैं । लड़के-लड़कियाँ, युवान-युवतियाँ, बुढ्ढे-बुढ़ियाँ, राजा-रानियाँ, दास-दासियाँ, वगैरः सब नर-नारियाँ उनकी शीतलताका सुख लेते हैं ।

નરજાતિ		નારીજાતિ
(१) लड़का		लड़की
घोड़ा		घोड़ी
चकवा		चकवी
गधा		गधी
कुत्ता		कुत्ती
चिड़ा	(ચકલો)	चिड़ी
बकरा		बकरी
(२) दास		दासी
सूअर		सूअरी
मेंढ़क		मेंढ़की
(३) बैल		गाय
भैंसा		भैंस

पुरुष	स्त्री
बिला	बिल्ली
राजा	रानी

ટીપ:—आ કારાન્તના અન્ત્ય आ ને બદલે ई કરવાથી કેટેલાંક નરજાતિનાં નામોનું નારીજાતિનું રૂપ બને છે. (પ્રકાર ૧ લો જુઓ)

ટીપ:—अ કારાન્તના અન્ત્ય अ ની ई કરવાથી પણ કેટલાંક નામોનાં નારીજાતિનાં રૂપ થાય છે. (પ્રકાર બીજો જુઓ).

ટીપ:—પ્રકાર ત્રીજામાં નર અને નારીજાતિમાં રૂપો એક બીજાથી તદ્દ ન જુદાં છે.

નરજાતિ	નારીજાતિ
(४) मोर	मोरनी
ऊंट	ऊंटनी
बाघ	बाघनी
रीछ	रीछनी

ટીપ:—કેટલાંક ના अ કારાન્ત નામોનું નારીજાતિનું રૂપ नी પ્રત્યય લગાડવાથી થાય છે. (પ્રકારે ૪ થો).

(५) हाथी	हथिनी
सिंह	सिंहिनी
बाघ	बाघिनी

ટીપઃ—કેટલાંક નામોમાં અન્ત્ય સ્વરનો લોપ કરી **इ** **नी** પ્રત્યય લગાડવાથી નારીજાતિનાં રૂપ થાય છે. (પ્રકાર ૫ મો.)

(૬) લોહાર	लोहारिन
कुलाहा	कुलाहिन
तेली	तेलिन
कसेरा	कसेरिन

ટીપઃ—વર્ણોનાં નામોનું સ્ત્રીલિંગ અન્ત્ય સ્વરનો લોપ કરી **इन** પ્રત્યય લગાડવાથી થાય છે.

(૭) दुबे	दुबाइन
पंडित	पंडिताइन
ठाकुर	ठकुराइन
बाबू	बबूआइन

ટીપઃ-હોદ્દવાચક નામોનું સ્ત્રીલિંગ **आइन** પ્રત્યય લગાડવાથી થાય છે. **आइन** પ્રત્યય પર છતાં શબ્દનો અન્ત્ય સ્વર લોપાય છે.

નારીજાતિનાં નામોનું બહુવચન.

એકવચન	બહુવચન
जाति	जातियाँ
रश्मि	रश्मियाँ
रुढ़ि	रुढ़ियाँ

युवति (खामी ઉણપ) युवतियाँ
मूर्ति मूर्तियाँ
त्रुटि त्रुटियाँ
मोरनी (ઢેલ) मोरनियाँ
टोपी टोपीयाँ
घोड़ी घोड़ियाँ
नारी नारियाँ
कुल्हाड़ी कुल्हाड़ियाँ
गाली गालियाँ

ટીપ:—इ કારાન્ત તેમજ ई કારાન્ત નારીજાતિનાં નામોનું બહુવચન याँ પ્રત્યય લગાડવાથી થાય છે. બહુવચનના પ્રત્યય લાગતાં અન્ત્ય ऊ તેમજ ई હ્રસ્વ થાય છે.

नोट:—આવાં નરજાતિનાં નામો એકવચન તેમજ બહુવચનમાં સરખાંજ રહે છે જેમકે कवि पुस्तक लिखता है। कवि कवितायें बनाले हैं। व्यौपारी साडियाँ बेचता है। बढ़ई (સુથાર) कुर्सियां बनाते हैं।

૧૦૯.

संज्ञा (નામ):—चिड़ा-चिड़ी (ચકલો-ચકલી), चिड़िया (પક્ષી) मछली (માછલી), तितली (પતં-

गीउं), **गिलहरी** (ખીસ્કોલી), **मक्खी** (માખી), **सोनार** (સોની), **लोहार** (લુહાર), **रश्मि** (કિરણ).

ક્રિયાપદ:—**बसेरा लेना–ठहर जाना** (વિશ્રામ લેવો), **बन्द कर देना** (બંધ કરી દેવું). **फैल जाना** (ફેલાઈ જવું).

તરજુમા માટે ગુજરાતી વાકયો.

૧ ધોબણ (**धोबिन**) નદીમાં લુગડાં ધુવે છે.

૨ અમારા દેશમાં મુખ્ય ચાર વર્ણ છે.

૩ આજકાલ અમારા દેશમાં જે શિક્ષણ અપાય છે. (**दिया जाता है**) એમાં ઘણી ખામીઓ રહી જાય છે.

૪ સૂર્યનાં કિરણો (**किरनें**) ગરમ હોય છે પરંતુ (**पर**) ચંદ્રનાં કિરણો (**रश्मियाँ**) ઠંડાં હોય છે.

૫ ઘણું કરીને (**बहुधा**) કાળા સાપ (**सांप**) ઝેરી (**विषैले**) હોય છે. કાળો સાપ જેને (**जिसे**) કરડે છે તે (**सो**) જરૂર મરીજ (**मर ही**) જાય છે.

૬ પતંગીયાં વરસાદમાં આમતેમ ઉડે છે.

૭ ખિસ્કોલીઓ કેરી કોતરી (**कुतर खाना**) ખાય છે.

૮ કુંભાર (**कुम्हार**) માટીનાં (**मिट्टी के**) વાસણો બનાવે છે.

૯ હિંદુલોક મૂર્તિયો પૂજે છે. કેટલીએક (**कितनी एक**) પુરાણી (**पुरानी**) રુઢિયો ફાયદાકારક (**फ़ायदाकारक**) હોય છે.

१० અમારા દેશમાં તીડ (**टिड्डियाँ**) ઘણું ઘણું નુકસાન (**बहुतसी हानियाँ**) પહોંચાડે છે (**पहुँचाना**).

११ દરજણો (**दरजिनें**) કપડાં વેચે છે અને ઘાંચણો તેલ વેચે છે.

१२ ચમાર ચામડાં (**चमड़े**) પકાવે છે (**पकाना**) અને તેની સ્ત્રી ચમારણ (**चमारिन**) કહેવાય છે.

पाठ ग्यारहवाँ

विद्या

(ગઝલ)

यही विद्या बड़ा धन है
न जिसको चोर चुरा सकता ।
न लूटेरा लूट है सकता
नहीं राजा छिना सकता ॥
हो जाता है कभी झगड़ा
न कोई बाँट ले सकता ।
न देने से कभी घटता
वही है और भी बढ़ता ॥
अहा ! नित स्कूल मैं जाता
जहां विद्या यही पढ़ता ।
जगह सब मान है देती
यही विद्या यही विद्या ॥

शब्द.

लुटेरा (લૂટારો), **छिना लेना** (છીનાવી લેવું), **बाँट** (હિસ્સો), **बाँटना–बाँट लेना** (વહેંચી લેવું), **सब जगह** (સઘળે ઠેકાણે).

ટીપ:—यही, वही એ **यह** અને **वह** નાં ભારદર્શક રૂપો છે, આ ભારદર્શક રૂપો સર્વનામના પ્રત્યય વિનાના રૂપને **ई** કારાન્ત કરી દેવાથી થાય છે.

નોંધ—પણ **किसका** (કોનું) એ પ્રશ્નાર્થ છે જ્યારે **किसीका** (કોઇનું) અનિશ્ચિત સર્વનામ છે.

સુચના:—यही वही એકવચન તેમજ બહુવચનમાં સરખાંજ રહે છે.

જેમકે—**यही मेरा तोता है। यही मेरे रत्न हैं। वही आदमी चोर है। वही तारे दिनमें सूरजकी चमक से छिपे रहते हैं।**

પણ **यह कुत्ता–ये कुत्ते**
वह तारा–वे तारे

સાદું રૂપ	ભારદર્શક રૂપ
यह	**यही**
वह	**वही**
इसका	**इसीका**
उसका	**उसीका**

તરજુમા માટે ગુજરાતી વાકયો

૧ વિદ્યાની બરાબર (**विद्या के बराबर**) કોઇ ધન નથી.

૨ જેની પાસે (**जिसके पास**) વિદ્યા છે તેની પાસે બધું જ (**सब कुछ**) છે.

૩ કોઇની પાસે **किसीके पास**) ગમે તેટલું (**कितना ही**) ધન ભલેને હોય (**क्यों न हो**) આપવાથી ઘટી જ જાય છે.

૪ રાજા કોઇને (**किसीको**) દંડ દેવા ઇચ્છે છે, તો એનું ધન છીનવી લે છે: પણ વિદ્યાને (**विद्या को**) રાજા પણ છિનાવી શકતો નથી માટે જ (**इसी लिये**) વિદ્યા સાથી મોટું ધન છે.

૫ આ છોકરો એનો જ છે, કોઇ બીજાનો (**किसी दूसरेका**)નથી.

पाठ बारहवाँ

बाप और उसके बेटे

बाप—लड़को, तुम रोज पाठशाला क्यों नहीं जाते ? क्या तुम नहीं जानते कि जो पाठशाला नहीं जाते और नहीं पढ़ते वे कुछ कमा भी नहीं सकते और उनका सारा जीना दुःखमय हो जाता है ?

मनु—हम ऐसा कुछ नहीं समझते। और हम पढ़ना भी नहीं चाहते क्योंकि शाला तो एक कैदखाना है। क्या आप नहीं जानते कि छः घंटे वहाँ बैठ कर घोखना बड़ा त्रासदायी है? फिर आप हमको ऐसा क्यों नहीं कहते कि तुम शाला क्यों जाते हो और खेलते क्यों नहीं फिरते?

[illegible]—भाई मनु, तू ऐसा क्यों बोलता है? क्या तू नहीं समझता कि पढ़ना लिखना अपना धर्म है? क्या तू नहीं जानता कि जो नहीं पढ़ता उसको कोई बनीआ भी नहीं रखता और उसका मान कोई नहीं करता? पिताजी सच कहते हैं कि जो नहीं पढ़ता वह सुखी नहीं रहता। सचमुच कहो तो ऐसा आदमी किसी काम का[1] नहीं रहता। मैं तो काम होनेपर[2] कभी कभी स्कूल नहीं जाता, पर तू तो बारबार[3] अकारण घर रह जाता है।

मनु—हाँ भाई, तेरा कहना बराबर है। पढ़ना जैसा बालपनमें आता है वैसा और समय नहीं हो सकता। पिताजी, माफ़ कीजिए, मैं आपका बड़ा अपराधी हूँ।

---

१ કોઈ કામનો. ૨ હોય છે ત્યારે. ૩ વારંવાર.

निषेधार्थ वर्तमानकाल

पुंल्लिंग

	એક વચન	બહુ વચન
प्रथम पु०	मैं नहीं जाता।	हम नहीं जाते।
मध्यम पु०	तू नहीं जाता।	तुम नहीं जाते।
अन्य पु०	वह नहीं जाता।	वे नहीं जाते।

ટીપઃ—નિષેધાર્થ વર્તમાનકાળમાં **नहीं** વાપરિયે છિયે ત્યારે **हो** ધાતુનાં રૂપ ઉડી જાય છે પણ **न** વાપરિયે છિયે ત્યારે કાયમ રહે છે. જેમકે **न जाता है । न जाते हैं ।**

તરજુમા માટે ગુજરાતી વાકયો.

૧ આપ અમારે ત્યાં કેમ આવતા નથી. કેમ, આપની તબીઅત તો ઠીક છે ને ? (**है न ?**)

૨ જી હા, મારી તબીયત તો ઠીક છે; હાલ તો અમારી બેનનાં લગ્ન છે (**ब्याह होता है**) એટલે હું નથી આવી શકતો.

૩ અહો ! હવેતો તમે કંઈ બોલતાય નથી, તમને એટલોય સમય નથી મળતો ?

૪ સતીશ, તું નિશાળે કેમ નથી જતો ? તું માબાપનું કહ્યું નથી કરતો એ શું ઠીક કરે છે કે ?

૫ જે છોકરા બાળપણમાં નથી ભણતા તે મોટા થતાં (**बड़े होने पर**) પસ્તાય છે.

૬ આજ તો અમારો બળદ ઘાસ પણ નથી ખાતો જુઓ, જુઓ, એને (**इसको**) શું થયું છે ? (**क्या हुआ है ?**).

૭ છોકરાઓ, તમે આજ ફરવા કેમ નથી જતા ?

૮ અમે આજ ખાવા પણ નથી રહેતા કેમકે આજ તો અમારી પરીક્ષા છે.

पाठ तेरहवाँ

बुरा लड़का

वही बुरा लड़का कहलाता
कहा किसीका नहिं+ करता।
है न पाठशाला जो जाता
यहाँ वहाँ कूदा करता ॥
झूठी बातें वही बनाता
नहिं पढ़ता पढ़ने देता।
समय बालपन है पढ़नेका
उसे अकारथ है खोता ॥

+ **नहिं.** (**ह्रस्व**) કવિતામાંજ વપરાય છે. સામાન્ય રીતે **नहीं** (**दीर्घ**) વપરાય છે.

है न बालपनमें जो पढ़ता
बड़े हुए[1] है पछताता ।
जीना उसका दुखमें जाता
जो कुछ नहीं कमा सकता ॥

पाठ चौदहवाँ

दयाराम और उसकी बहनें ।

दमयंती—अरी ! सुभद्रे मा आज मुझसे क्यों नहीं बोलती ? क्या मैं कुछ काम नहीं करती ? क्या मैं कपड़े नहीं धोती, बर्तन नहीं मांजती कि वह मुझसे नहीं बोलती ? यह है क्या ? मैं तो कुछ समझ भी नहीं सकती । तुझे क्या जान पड़ता है ?

सुभद्रा—मैं अपनी किताबें साफ़ रखती हूँ तू अपनी पट्टी और बस्ता क्यों नहीं साफ़ रखती ? तू कोई कोई बार पाठशाला नहीं जाती, और अपना पाठ भी नहीं लिखती । और मा तो केवल तुझसे नहीं बोलती ऐसा नहीं, मैं ये सब करती हूँ तो भी मा आज

---

१ મોટા થતાં.

मुझसे नहीं बोलती। और मा तो क्या? दादी भी नहीं बोलती।

(ऐसी तरह वे दोनों आपस आपसमें बातें कर रही हैं कि इतनेमें उनका भाई दयाराम वहाँ आ पहुंचता है।)

दयाराम—प्यारी बहनो! आज तुम दोनों ऐसी खिन्न क्यों दिखाई पड़ती हो? तुम दोनों आज ऐसा क्या सोचती हो कि नहीं कुछ खातीं, नहीं पीतीं, नहीं बोलतीं, नहीं बुलातीं, और आज हमें तुम्हारी मीठी २ बातें भी नहीं सुनाती? कहो तो सही, है क्या?

दोनों—प्यारे भाई, हम क्या बोलें? हमको दुःख यह होता है कि मा और दादी दोनों आज सवेरे से हमसे नहीं कुछ बोलतीं, नहीं बुलातीं, और कुछ कामकाज भी नहीं सिखलातीं। इसका सबब हम नहीं पा सकतीं। क्या हम उनका काम नहीं करतीं?

दयाराम—तुम सबब जानना चाहती हो? तो मैं अभी तुम्हें कह सुनाता हूँ। सुनो, तुम

काम सब करती हो, पर वे जैसा कहती हैं वैसा तुम क्यों नहीं करतीं ? केवल काम करना ऐसा ही नहीं, लेकिन उसे ठीक समय पर करना आवश्यक है। तुम्हारी यह गलती टालो, और मा की प्यारी बनी रहो।

अच्छेलाल—सच है, जो बैल सीधा चलता है उसे कोई नहीं सताता।

सर्वनामः—

એકવચન.	બહુવચન.
मुझे-मुझको (મને),	हमें-हमको(અમને),
तुझे-तुझको (તને),	तुम्हें-तुमको (તમને)
उसे-उसको (એને),	उन्हें-उनको(એમને)
इसे-इसको (આને),	इन्हें-इनको(આમને)
जिसे-जिसको (જેને)	जिन्हें-जिनको(જેમને)
तिसे-तिसको (તેને)	तिन्हें-तिनको (તેમને)
किसे-किसको (કોને)	किन्हें-किनको (કોને)
किसीको (કોઇને)	किन्हींको (કોઇને).

त्रीજી વિભક્તિ.

मुझसे (મારી સાથે), हमसे (હમારી સાથે),

तुझसे (તારી સાથે), तुमसे (તમારી સાથે),
उससे (એની સાથે), उनसे (એમની સાથે).

ટીપઃ—વિભક્તિના પ્રત્યયો પર છતાં સર્વનામનાં નીચે પ્રમાણે રૂપ બને છે જે વિશેષણ તરીકે વપરાય છે.

मैं નું मुझ જેમકેઃ—मुझको, मुझसे, मुझमें, मुझ पै.
हम નું हम જેમકેઃ—हमको, हमसे, हममें, हम पै.
तू નું तुझ જેમકેઃ—तुझको तुझसे, तुझमें, तुझ पै.
तुम નું तुम જેમકેઃ—तुमको, तुमसे, तुम में, तुम पर
वह-वे નું उस—उन, यह-ये નું इस—इन, कोन નું किस—किन, कोई નું किसी—किन्हीं, जो નું जिस—जिन, सो નું तिस—तिन.

ટીપઃ—સર્વનામનો વિશેષણ તરીકે ઉપયોગ.

किस शहर में ? (કયા શહેરમાં ?), इस शहर में (આ શહેરમાં), किसी गाँव में (કોઇ ગામમાં), उस सौदागर की दूकान में (એ વેપારીની દૂકાનમાં), इन सभाओ में (આ સભાઓમાં).

विशेषण—जैसा (જેવું), वैसा (એવું), ऐसा (આવું), कैसा (કેવું).

अव्ययः—लेकिन (પણ), केवल (ફક્ત), सबेरसे (સવારથી), आपस आपसमें (માંહો માંહે).

क्रियापद—सोचना (વિચારવું), बुलाना (બોલાવવું).

निषेधार्थ वर्तमानकाल स्त्री लिंग.

मैं, तू, वह नहीं करती ।
हम, तुम, वे नहीं करतीं ।

યાદ રાખો—બહુવચનમાં હો ધાતુનાં રૂપ ઉડી જતાં નારીજાતિમાં અનુસ્વાર ઉમેરાય છે. જેમકે **हम करती हैं । हम नहीं करतीं ।**

તરજુમા માટે ગુજરાતી વાક્યો.

૧ લક્ષ્મી, આ ગાય ભૂખે મરે છે, તું એને ચાર કેમ નાખતી નથી ?

૨ બા, મને એ ગાય મારે છે, તેથી હું એને ચાર નથી નાખતી.

૩ પાર્વતી કાકી, તમે આજ વાસણ કેમ નથી માંજતાં ?

૪ જુઓ તો ખરાં, આ ખિસકોલીઓ શું નથી કરતી ?

૫ આપ બહાર જતી વખતે (**बाहिर जाते समय**) અમને કેમ નથી બોલાવતાં ?

૬ કેમ આજ કંઈ તમે તળાવપર (**ताल पर**) લુગડાં ધોવા નથી જતાં ?

૭ શું જાય ? (**क्या जायँ**) ત્યાં તો એક મોટો મગર રહે છે. જે જાય છે તેને ગળીજ જાય છે (**निगल जाता**).

૮ છોડીઓ તમે રોજ વહેલી કેમ નથી ઉઠતી ? (વહેલી—**फजर में**).

૯ અમારે હમણાં તો રજાઓ (छुट्टियाँ) છે, એટલે અમે વહેલી નથી ઉઠતી.

૧૦ તું કેમ બોલે છે ? હું તો તને બોલાવતી નથી. ?

पाठ पन्द्रहवां

हमारी गाय

गाय हमारी धोली भोली
किसे न लगती प्यारी है।
हानि नहीं पहुंचाती किसीको
छवि उसकी न्यारी है॥
चार पैर, सुम [illegible]
*सिंगें सुंदर दिखतीं हैं।
छोटी गरदन, हैं दो आँखें
पीछे पूँछ [illegible] है॥
दिन दिन है चारा वह चरती
नित नित गोबर करती है।

खाती केवल चारा भूसा
दूध हमें नित देती है ॥
घास जल्द पहले चर लेती
बार बार चबाती है ।
इसे जुगाली करना कोई
पागुर करना कहते हैं ॥
गाय नहीं पागुर कर सकता
बीमार तभी हो जाती है ।
गायें ऐसी काली, धोली,
और लाल भी होती हैं ॥

शब्द.

पहुँचाना (પહોંચાડવું), **सिंग** (શિંગડું), **चाराभूसा** (ઘાસચારો), **गोबर** (છાણ), **सुम** (ખરી), **चिरवाँ** (ચીરેલાં), **जुगाली करना** અથવા **पागुर करना** (વાગોળવું), **बीमार** (માંદી), **तभी** (ત્યારે), **चबाना** (ચાવવું).

÷ सुम-खुर (ખરી) નરજાતિમાં વપરાય છે.

* सिंग (શીંગડું) નારીજાતિમાં વપરાય છે.

पाठ सोलवां

आम

गुरुजी—देखो, ये आम कैसे हैं ?

शिष्य—वे पीले हैं ।

गुरुजी—पीले आम कैसे होते हैं ?

शिष्य—पीले आम पक्के होते हैं ।

गुरुजी—पक्का आम कैसा लगता है ?

शिष्य—पक्का आम मीठा लगता है ।

गुरुजी—जब ये कच्चे रहते हैं कैसे लगते हैं ?

शिष्य—कच्चे आम खट्टे लगते हैं ।

गुरुजी—कच्चा आम कैसा होता है ?

शिष्य—कच्चा आम हरा होता है ।

गुरुजी—कैरी किसे कहते हैं ?

शिष्य—कच्चा आम कैरी कहलाता है ।

गुरुजी—कैरी कैसी होती है,* और कैसी लगती है ?

शिष्य—कैरी हरी होती है और खट्टी लगती है ?

गुरुजी—जब कैरी पक्की और पीली हो जाती है तब उसे क्या कहते हैं ?

शिष्य—पक्की कैरी आम कहलाता है। आम पीला और पक्का होता है।

गुरुजी—सतीश, आम पर तू कुछ ज्यादा कह सकता है?

सतीश—जी हाँ, इसमें मीठा रस भरा रहता है जिसे हम लोग बड़ी चाह से चूसते हैं। रस चूस लेने पर केवल गुठली और छिलका रह जाता है जिन्हें लोग फेंक देते हैं। पर हाँ, कितनेएक आम ऐसे अच्छे भी होते हैं कि जिनकी गुठलियाँ किसान लोग बटोर लेते हैं। जब बरसात बरसता है और धरती भींग जाती है तब वे उनको गाड़ देते हैं। थोड़े ही दिनों में उनसे अँकुर फूट आते हैं। उनको उखड़ना ठीक नहीं, क्यों कि वेतो बढ़ते बढ़ते बड़े बड़े पेड़ हो जाते हैं। वे आम के पेड़ कहलाते हैं। आमका पेड़ वसन्त में फलता है। वसन्त ही में जब उस पर बौर आता है कोयल भी कूकती है।

शब्द.

संज्ञा—आम (પાકી કેરી), **कैरी** (કાચી કેરી), **गुठली** (ગોટલો), **छिलका** (છોડું), **बौर** (મોર),

વિશેષણ—**कच्चा** (કાચો), **पक्का**, **खट्टा**, **हरा** (લીલો), **अच्छा**, **पीला**, **कैसा**, **मीठा**, **बड़ा** આ બધાં વિકારી વિશેષણો છે.

ક્રિયા વિશેષણ—**ज़्यादा** (વધારે).

ક્રિયાપદ—**लगना** (લાગવું), **चूसना** (ચૂસવું), **बटोर लेना** (એકઠું કરી લેવું), **गाड़ देना** (દાટી દેવું), **भींग जाना** (ભીંજાઇ જવું), **फेंक देना** (ફેંકી દેવું), **उखाड़ना** (ઉખાડવું),

તરજુમા માટે ગુજરાતી વાકયો

१ ગાયો ધોળી હોય છે અને ભેંસો કાળી હોય છે.

२ લીલાં પાંદડાં સુંદર દેખાય છે, પણ જ્યારે તે પાકાં અને પીળાં થઇ જાય છે ત્યારે સારાં લાગતાં નથી.

૩ સાકર (**शक्कर**) અને ગોળ (**गुड़**) મીઠાં લાગે છે, પણ આમલી તો ખાટી લાગે છે.

૪ બકરૂં બિચારૂં ભોળું હોય છે, પણ વરૂની (**भेड़िये की**) સુરત ડરામણી (**डरावनी**) હોય છે.

૫ કાળા સાપ ઝેરી હોય છે, ઝેરી સાપ ઘણું ખરૂં (**बहुधा**) પાણીમાં રહેતા નથી.

૬ તમારી પાસે કેટલી પેન્સિલો છે ?

૭ ઘરડા માણસો ધોળી પાઘડીઓ પહેરે છે.

૮ સુંદરલાલ દરરોજ નવા નવા કોટ પહેરે છે.

૯ અમે કોઈ દિવસ જૂઠું બોલતા નથી કેમકે જૂઠું બોલવું એ મોટું પાપ છે.

૧૦ કલકત્તામાં અમારી ચોપડીઓની (**पुस्तकों की**) દુકાન છે, ત્યાંથી અમે પુષ્કળ ચોપડીઓ બહાર ગામ મોકલીએ છીએ (**भेजना**).

૧૧ જ્યારે અમે નદીપાર જઈએ છીએ ત્યારે અમારાં બધાં કપડાં પલળી જાય છે, અને ટાઢથી (**सरदी से**) ઠરી જઈએ છીએ (**ठिठुर जाना**).

पाठ सत्रहवाँ

॥ मेरी माता ॥

लेती है मा गोद प्यारसे
अपना दूध पिलाती है।
दे दे ताली 'ताता' कह कर
बहु मुझको बहलाती है॥ १

गिर पड़ता मैं यदि कभी तो
धूला झाड़ उठाती है।
'घोड़ा कूदा, घोड़ा कूदा'
यों कह कर समझाती है॥ २

नहलाती है रोज मुझे वह
मेरा मैल छुड़ाती है।
भींगी मेरी देह पांछ कर
सिर में कंघी करती है॥ ३

मुझे सुलाती है जब माता
पलना डाल झुलाती है।
मीठा मीठा गाना गाती
झपकी खूब लगाती है॥ ४

हो जाता बीमार कभी तो
झट से वैद बुलाती है।
तरह तरह की दवा खिला कर
चंगा मुझे कराती है॥ ५

जब तक रोग नहीं जाता, हा?
भूख प्यास बिसराती है।
ऐसे मेरी प्यारी माता
कितने कष्ट उठाता है? ६

शब्द.

गोद (ખોળો), **बहलाना** (ખૂશી કરવું), **नहलाना** (નવરાવવું) **छुड़ाना** (દૂર કરવું), **भीगी** (ભીની), **पांछना** (લૂછવું), **कंघी करना** (ઓળીને પાંથી પાડવી), **सुलाना** (સુવાડવું), **पलना** (પારણું), **झुलाना** (હીંચોળવું), **झपकी लगाना** (ઉંઘાડવું), **खिलाना** (ખવડાવવું), **चंगा** (તંદુરસ્ત), **जबतक** (જ્યાં સુધી), **प्यास** (તરસ), **बिसराना** (ભૂલી જવું).

पाठ अठारहवाँ

हमारा बैल

रामलाल–देखो, देखो, यह बर्फ के समान धोला क्या आ रहा है ?

कालिदास–हाँ, यह तो हमारा बैल है। देखो यह कैसा सुहावना दिखाई पड़ता है? इसकी चमकीली आँखें, बाँकीटेढ़ी सिंगे, और लम्बी २ पूँछ किसका जी नहीं लुभा लेती ?

रामलाल–अहा ! अब तो वह अँगन में आ कर बंधने की जगह पर खड़ा रहता है। और घास खाने लगता है। भाई तुम्हारा बैल तो बड़ा सुंदर है। इसके चार पैर, काले काले चिचसे

चिरवाँ सुम, और धोली २ गर्दन मेरा जी लुभा लेती है। देखो, देखो यह कोई उसे बाँधनेको आता है।

कालिदास–हाँ, यह तो हमारा टहलूआ है। वह इसको दाना खिलाता है, चारा चराता है, पानी पीलाता है, और अपने साथ खेत में ले जाता है।

रामलाल–क्या तुम्हारा टहलूआ इसके पास कुछ काम लेता है?

कालिदास–हाँ, हाँ, इसके सहारे वह खेती करता है। बैल हल चलाता है, सिरावन खींचता है, गाड़ी भी खींचता है और जब बरसात नहीं आता, तब इसके ही सहारे सिंचाई का काम लिया जाता है।

रामलाल–हां, अब मैंने बराबर समझा कि बैल अकेला सुंदर है ऐसा ही नहीं पर वह बड़ा उपयोगी जानवर भी है।

कालिदास–अपने देश में बैल ही के सहारे खेती होती है, पर विलायत में तो घोड़े के सहारे खेती की जाती है।

शब्द

सुहावना (દેખાવડા) दिखाई पड़ता है (દેખાય છે) चमकीली (ચમકતી) बांकी टेढ़ी (વાંકી) सिंग (શીંગડાં) जी (જીવ) अँगन में (આંગણામાં) टहलूआ (નોકર) महारे (મદદથી) सिरावन (તરફણ).

पाठ उन्नीसवाँ

तितली

तितली आती, तितली आती,
तितली उड़ती आती है।
अपने सुंदर पँखों से वह,
सबका चित्त चुराती है॥

नीचे आती कभी, कभी
फिर ऊपरको चढ़ जाती है।
अपनी चञ्चलता से तितली
बिजली को शरमाती है॥

देखो, यह तितली आँखों को
लगती कैसी प्यारी है।

इसके लाल, सुनहले, नीले,
पंखों की छबी न्यारी है ॥

फूल फूल पर जा जा उनको
चूम चूम झट आती है ।
यह सुगंध फूलों के मीठे
रस चखती, सुख पाती है ॥

लड़के इसे पास आते लख
बड़े मगन हो जाते हैं ।
इसे पकड़नेको वे अपने
दोनों हाथ बढ़ाते हैं ॥

आरी तितली! आरी तितली!
यह कह इसे बुलाते हैं ।
ऊपर मुँह कर इसके पीछे,
पीछे दौड़े जाते हैं ॥

बड़ी चतुर है तितली उनको
नहीं पकड़में आती है ।
छोटे छोटे लड़कों को यह,
उत्तम पाठ सिखाती है ॥

अपना जी सबको है प्यारा,
दुख न किसीको पहुंचाओ ।

दुष्ट जनों से बच कर, अपने गुण से सबको हर्षाओ ॥

[मध्य प्रदेशकी हिन्दी की दूसरी पुस्तक से]

शब्द

चुराना (ચોરવું), पंख (પાંખ), तितली (પતંગીઉં), सुनहला (સોનેરી), नीला (ભુરો), सुगन्ध (સુગંધીદાર), मगन (ખુશી), जी (જીવ).

प्रश्न

१ तितली कैसी होती है ?
२ वह फूल पर क्यों जाता है ?
३ तितली के पंखें कैसे होते हैं ?
४ तितली के पैर और पंख कितने होते हैं ?
५ तितली छोटे लड़कों को क्या पाठ सिखाती है?
६ लड़के उसे पकड़नेको क्या करते हैं ?

સુચનાઃ—પાઠ આપ્યા પછી શિક્ષકે હંમેશાં આવી રીતે પ્રશ્ન પૂછવાની ટેવ રાખવી, જેથી વિદ્યાર્થીને હિન્દીમાં વાતચીત કરવાનો મહાવરો પડે.

प्रश्न–નીચેનાં વાકયો કયા પ્રશ્નોના જવાબ છે ?

१ हमारी गाय दस सेर दूध देता है ।
२ हम आज इलाहाबाद जाते हैं ।

३ बाजार में पेन्सिलें बिकती हैं।

४ हम धाली टोपियाँ पहिनते हैं।

५ मैं हररोज ग्यारह बजे स्कूल जाता हूँ।

६ काले साँप विषैले होते हैं।

७ व न्त में कोयल कूकती है।

८ मैं रामनाथ का लड़का हूँ आर नड़ियाद में रहता हूँ।

पाठ बीसवाँ।

बर्र और शहद की मक्खी.

बर्रः—मक्खी बाई, हम तुम दोनों एक समान हैं। दोनोंके पँख है, और छः छः पैर हैं। दोनोंको मीठा२ खाना प्यारा लगता है। और जब कोई मनुष्य सताता है, दोनों उसको डंक मारती हैं। फिर मेरे नीले और नहले पंख बड़े अनूठे और मनोहर दीखते हैं। इस तरह देखो मैं कैसी हावना दीखती हूँ? फिर लोग तुमको क्यों इतना चाहते हैं? और मुझे क्यों नहीं चाहते? तुम्हें पालते हैं और मुझे

मारते हैं। तुम्हारे लिये घर बनाते हैं और मेरे घर को आग लगाकर उजाड़ते हैं। मैं कुछ नहीं समझ सकती कि इसका सबब क्या है?

मक्खी—बाई तुम बडी डरावनी जान पडती हो। और तुम्हारे पँख भी बड़े अनूठे दीखते हैं ये सब लोग जानते हैं। पर हाँ तुमसे उनको कुछ भी लाभ नहीं होता। तुम केवल डंक मारती हो। और उनके माल असबाब को कुतर कुतर कर बिगाड़ती हो। इसी लिये तुमको कोइ नहीं चाहता। मुझे देखो कि दिनभर मिहनत करके उनके लिये शहद इकट्ठा करती हूँ जिसको लोग बड़ी चाह से खाते हैं। इस लिये मुझे कोई नहीं छेड़ता। सच तो यह है कि जो औरों की भलाई में लगा रहता है वह सुखी रहता है।

शब्द

बर्रे (પીળી ભમરી), शहद (મધ), डंक (ડંખ), अनूठा (અદ્દભુત), उजाड़ना (ઉજાડ કરવું), कुतरना (ખોતરવું, કોરવું), इकट्ठा करना (એકઠું કરવું), चाह (ભાવ), छेड़ना (પજવવું).

અભ્યાસ પાઠ—भाग पहिला

ખાલી રાખેલી જગ્યાઓ યોગ્ય શબ્દો મૂકી પૂરો

पाठ पहिला

हमारी बिल्ली

(આ) हमा । बिल्ली हैं । इसके (આખા) बदन पर बाल हैं।*(એને) पैर हैं । इसकी (બે)(આંખો) हैं । (એને) घी भाता है। यह ( ) खाती है, और दूध भी ( )। ( ) देख ( ) भाग जाते हैं, ( ) बिल्ली चूहों को ( ) है । बिल्ली ( ) मासी ( ) क्यों कि दोनोंकी ( ) मिलती जुलती है। बिल्ली 'म्याउं म्याउं' शब्द ( )

---

* અહીં હમેશાં यह નાં રૂપ વાપરવાં કારણ કે પાસેની વસ્તુ છે. ગુજરાતીમાં આ મારી બિલાડી છે. એને ડીલે વાળ છે. એમ કહેવાય છે પણ હિંદીમાં 'यह मेरी बिल्ली है । इसके बदन पर बाल हैं.' આમ કહેવાય છે.

पाठ दूसरा

मेरा घोड़ा

यह ( ) घोडा है। ( ) रंग ( ) है। इसकी ( ) पर (લાંબા લાંબા) बाल हैं, ( ) अयाल कहते हैं। इस पर ( ) बैठता हूं। यह ( ) चरता है और दाना ( ) खाता है। ( ) इसके मुंह में ( ) लगाते हैं। लगाम से ( ) जब चा ,ता हूँ ( ) ठहरा लेता हूँ। हम ( ) पीठ ( ) जीन रखते हैं, जिस पर ( ) बैठते हैं।

पाठ तीस।

[illegible] पाठ-ाला

यह( )स्कूल है, ( )हम लोग( ) इसके चारों ओर ( ) लगा है, जिसमें (સારાં સારાં) फूलों के पेड़ हैं। उन्हें (ભાળી) रोज( ) है, और (કોઈ કોઈ વખત) हम भी सींचा करते हैं। देखो, वह खेलनेकी ( ) है, ( )

हम (દડા) खेलते हैं। वह (   ) है, जिस पर (   ) गुरुजी बैठते हैं। यह बेंच है, (   ) हम बैठा करते हैं। दीवाल (   ) जो (કાળા) तख्ता टंगा है वह (   ) काम में आता है। भाई, क्या (   ) जानते हो (   ) यह तस-वीर (   ) है ? यह (   ) महात्मा गांधी-जी की है। महात्मा गांधीजी (   ) देशका नेता है। (   ) भारतवर्ष में (   ) इस लिये हम (   ) कहलाते हैं। भारत (   ) देश है, (   ) उनका (   ) करना (   ) मुख्य धर्म है।

पाठ चौथा

रंग

कौआ (   ) होता है, (   ) तोता (   ) होता है। चील (   ) कोयल दोनों (   ) होती हैं। भैंसें (   ) होती हैं ? भैंस (   ) (   )। सोना (   ) होता है। चांदी (   ) होती है। लोहा (   ) होता है।

तांबा (   ) होता है । आकाश (   ) होता है । घास (   ) होता है । भैंसे (   ) होते हैं ? भैंसे(   )होते हैं । हंस और बक(   ) (   )   होते हैं । (   ) सूरज उगता है (   ) आकाश (   ) दिखता है ?

पाठ पाँचवाँ

अच्छा और बुरा

आम(   )लगता है,(   )इमली (   ) (   ) लगती । (   ) आदमी (   ) नहीं बोलते, (   ) चोरी भी (   ) (   )। अच्छी स्त्रियाँ (   ) नहीं (   ) क्यों कि (   ) जानती हैं (   ) गाली देना (   ) स्त्रियों का (   ) है । बुरा लड़का (   ) है, जो (   ) ठीक समय पर पाठशाला जाता है; वह (   ) तो (पोते) पढ़ता है (   ) न दूसरोंको भी (भणवा) देता है । (   )जो(   ) गा लियां (   ) देता, चोरी (   ) (   ), झूठ (   )बोलता(   )अच्छा कहलाता है ।

पाठ छटवाँ

बाप और बेटा

बाप-बेटा,........जाता है ?

बेटा-पिताजी, मैं बाजा ....।

बाप-तू....क्यों........?

बेटा-दवात....चाहता हूं ।

बाप-तेरे पास....पैसे....?

बेटा-पिताजी,....दो....हैं. (   ) मुझे ([illegible]) पैसे देते हैं ?

बाप-अहां, मेरे पास (   ) भी पैसा (   ) है । तू आज स्कूल....नहीं....?

बेटा-आज (   ) छुट्टी है, (   ) मैं (   ) नहीं........।

अभ्यास पाठ

भाग दूसरा

હિંદીમાં અનુવાદ કરોઃ—

પાઠ પહેલો.

અમારો કુતરો

આ અમારો કુતરો છે. એ રંગે ધોળો છે. એને ચાર પગ અને એક વાંકી પૂંછડી છે. અમે એને કોઇ દિવસ મારતા નથી. અમે રોજ એની સાથે રમીએ છીએ, પણ અમોને એ કોઈ દિવસ કરડતો નથી. અમે રોજ એને ખવરાવીએ પીવરાવીએ છીએ અને દરરોજ સાંજે (**शाम को**) ફરવા જતી વખતે એને અમારી સાથે લઇ જઇએ છીએ. એ એટલો તો ચાલાક છે કે સીટી બજાવતાં જ દોડતો દોડતો અમારી પાછળ પાછળ આવે છે. આખી રાત એ અમારા ઘરની ચોકી કરે છે. અને કદાચ અમારા ઘરમાં કોઇ ચોર ઘુસે છે તો ઝટ ભસવા માંડે છે. ચોર તો એને ભસતાં વાંત (**उसके भौंकने पर**) પલાયન કરી જ જાય છે અને થોડી વાર પછી એનું ભસવું સાંભળી અમે પણ જાગી જઈએ છીએ. (**जाग पडना**)

પાઠ બીજો

સાપ (साँप)

જુઓ, આ કાળો સાપ જાય છે. એને પગ નથી પણ એ વેગથી દોડી શકે છે. સાપ પેટે ચાલે છે. એની જીભ વચ્ચેથી (बीच से) ચીરાયલી (चीरी) હોય છે. અને આજ કારણથી લોક સાપને બે જીભ હોય છે એમ કહે છે. એના તાળવામાં (इसके तालू में) બે દાંત હોય છે. એ દાંતના મૂળમાં (इन दांतों की जड़ में) નાની નાની બે કોથળીઓ (थैलियाँ) હોય છે જેમાં (जिन में) વિષ ભરાઇ (भरा) રહે છે. કહે છે કે કાળા સાપનું ઝેર બહુ (बड़ा) તીક્ષ્ણ હોય છે, અને એનો કરડેલો (इसका काटा हुआ) ભાગ્યે જ (कम) બચે છે. સાથી કાળો સાપ ઝેરી અને ભયંકર હોય છે.

પાઠ ત્રીજો

ભેંસ

ભેંસ ઘણું કરીને કાળી હોય છે. એ શરીરે જોરાવર (बलवट) અને ભારે (भारी) હોય છે. એને ચાર પગ, બે શિંગડાં, અને

ચાર આંચળ (**आँचल**) હોય છે. ગાયની માફક એની ખરીઓ× વચ્ચેથી ચીરાયલી હોય છે. ભેંસને કીચડમાં પડી રહેવું બહુ ગમે છે. એનું દૂધ ઘણું મીઠું હોય છે. સારી ભેંસો દસ શેર પંદર શેર (**दस पंद्रह सेर तक**) દૂધ દે છે. ભેંસ ઘાસ ચારો (**चारा भूसा**) ખાય છે. કેટલાક લોકો દૂધ વધારવા માટે (**बढ़ानेके लिये**) એને ખોળ (**खली**) ચુનું (**चूनी चोकर**) અને દાણા પણ ખવરાવે છે. ગાય, ભેંસ, ઘોડો એ સઘળાં પાળેલાં ચોપગાં જાનવર (**पालतू चौपाये**) કહેવાય છે. ગાય કે ભેંસ પહેલાં તો (**पहले तो**) ઘાસ જલ્દી જલ્દી ચરીને ગળી જાય છે (**निगल जाना**) અને પછીથી કોઈ જગાએ બેસીને ખાધેલું (**खाया हुआ**) ઘાસ પાછું લાવી (**उगलकर**) ચાવે છે. એને વાગોળવું કહે છે.

પાઠ ચોથો

સૂરજ અને તારા

સૂરજ દરરોજ સવારમાં ઉગે છે. અને સાંજે આથમે છે એજ અમને ગરમી અને તેજ પહોંચાડે છે. એના ઉગવાથી દિવસ થાય છે. અને આથમવાથી રાત થાય છે. એજ સૂરજ બાગમાં

× યાદ રાખો **खुर** કે **सुम** નરજાતિ છે.

ફળ અને ખેતરમાં (**खेत में**) અનાજ (**नाज**) પકવે છે (**पकाना**) સૂરજ ઉગતાં તેમજ આથમતાં આકાશ રાતું દેખાય છે. તારા અંધારી રાતે પ્રકાશ આપે છે. એ પ્રકાશની મદદથી મુસાફર લોકો પોતાનો માર્ગ કાપી શકે છે. સૂરજના ચળકાટથી (**सुरज की चमक से**) દિવસે તારા છુપાઇ જાય છે. એજ તારા અંધારી (**अँधेरी**) રાતે કેવા સોહામણા લાગે છે! આઘેથી તારા પાસે પાસે (**पास ही पास**) દેખાય છે, પણ તેઓ એક બીજાથી ઘણા દૂર છે. કેટલાક તારા રાત દિવસ ફર્યા કરે છે. (**घूमा करना**) તેઓ ગ્રહ કહેવાય છે.

શુદ્ધિપત્રક

પૃષ્ટના ક્રમાંક મૂકવામાં ૮ પછી ૯ ને બદલે ૧૭ થી શરૂ કરવામાં ભૂલ થએલી છે. તેમાં લખાણનું અનુસન્ધાન તો બરોબર જ છે.

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪	૧	શીખવવાને	શીખવાને
૧	૨૦	ड़ ने ढ़	ड ने ढ
૨	૮	अंधेरा	अँधेरा
૩	૧	चिघाड़ना	चिघाड़ना
,,	૧૧	दिखना (જૂનું હિન્દી)	दीखना (હાલનું હિન્દી)
૪	૨ ટીપમાં,	નાન્યતર જાતિ છેજ નહિ,	નરજાતિનો છે કેમકે
૫	૨	कोइ	कोई
,,	સર્વનામમાં	तुजे	तुझे
,,	,,	कुच	कुछ
૬	૭	तरह	इस तरह
,,	૨૧	અર્થાત્	અથવા
૭	૧૦ મું વાક્ય	રડતો	રડતો રડતો
૮	૩	भूकते	भूँकते
,,	૭	हथोडे	हथौड़े
,,		हथौडा, कपड़ा, गडरियामां ड नीचे	

નુક્તા જોઈએ

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૭	૧૨	खहहे	खरहे
૧૮	૧૧	जुलहे	जुलाहे
૧૯	૯	એકડાવાળી ટીપ ૨૦ મે પાને છે	
૨૦	૩	चला	चलो
૨૨	૩	मुझकों	मुझको
૨૪	૧૫	होज	रोज
૨૫	૨, ટીપમાં	वह्	वह
૨૮	૫	अन्य पु०	मध्यम पु०
૨૯	૧૩,૧૯	दादा, पेसा	दादी, पेसी
૩૦	૫	खराद्ना	खराद्ना
,,	૯	अच्छी[1]	अच्छी२
,,	૧૪	सही[2]	सही[1]
,,	છેલ્લી	दोनोंका	दोनोंको
૩૧	૩	रोती[2]	रोती२
૩૩	વાક્ય ૧૧	तव	तक
૩૫	૮	भा	भी
૩૬	સર્વનામમાં	આમાંની यह	આમાં, यहनी
૩૬	૯	કવી	કેવી
,,	૧૫	પૂરૂં શવું	પૂરૂં થવું
૩૮	૧૪	लूटवा	लूटता
૪૦	૧૮	करता हैं	करता है
૪૮	૨,૫,	मूर्तियाँ टोपीयाँ	मूर्तियाँ, टोपियाँ
,,	૬	घोडयाँ	घोडियाँ
,,	૩, નોટમાં	बनाले	बनाते

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૫૯	૫, ટીપમાં	ओमें	ओंमें
૬૧	૧૧	सिंगेની ટીપ ૬૨ મા પૃષ્ટ પર છે	
૬૩	૧૫	होती हैं	होती है
૬૪	૧૫	बढ़े बडें	बड़े बड़े
૩૭	૬	आर	और
૭૪	૯	हा	हो
૮૦	છેલ્લી લીટી	पडना	पड़ना

हिन्दीभाषा बोधिनी

ભાગ બીજો તથા ત્રીજો

હવે પછી બહાર પડશે.

(આવતા વર્ષ પહેલાં)

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:--

આશાભાઇ કાશીભાઇ પટેલ

નડિયાદ લખાવાડ

ધી ન્યુ ગુજરાત બુકડીપો સાંથપીપલી

નડિયાદ